

MARMARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ğ A R İ B U ` L - H A D İ S İ L M İ

- mâhiyeti, tarihçesi, müellifler
ve İstanbul kütüphanelerindeki yazmaları -

(İlâhiyat Yüksek Lisans Tezi)

Tez Yöneticisi:

Doç.Dr.Fahreddin ATAR

V e l i K A Y H A N

İstanbul-1984

III- H. V. asırda ğaribu`l-ħadıs ilmi	35
IV- H. VI. asırda ğaribu`l-ħadıs ilmi	37
V- H. VII. asır ve sonraki dñnemlerde ğaribu`l-ħadıs ilmi	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İstanbul kütüphanelerindeki ğaribu`l-ħadıs yazmaları ..	45
I. İbn Kuteybe, İşlâhu`l-ġalat	46
II. Ebû Suleymân el-Ĥattâbi, Ğaribu`l-ħadıs	47
III. Ebû `Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî, Ğaribeyn ..	48
IV. `Abdulġâfir el-Fârisî, Mecma`u`l-ġarâib	49
V. ez-Zemahşerî, el-Fâik	50
VI. Ebû Mûsâ el-İşfahânî, el-Muġis	51
VII. İbnu`l-Esir el-Cezerî, en-Nihâye	52
VIII. İbn Kudâme, Kun`atu`l-erib.....	55
IX. Muvaffakuddîn `Abdullaţif el-Baġdâdî, el-Mucerred .	55
SONUÇ	57
BİBLİYOGRAFYA	59
ÖRNEKLER	62

İ Ç İ N D E K İ L E R

Önsöz	III
Transkripsiyon işaretleri	V
Kısaltmalar	VI

GİRİŞ

Hadis İlimleri	2
a) Rivâyetu`l- <u>hadis</u> İlmî	2
b) Dirâyetu`l- <u>hadis</u> İlmî	3
c) Dirâyetu`l- <u>hadis</u> ve `Ulûmu`l- <u>hadis</u> Deyimleri	4

BİRİNCİ BÖLÜM

Ğaribu`l- <u>hadis</u> İlmî	5
I- Ğarib lafız ve mâhiyeti	6
1- Ğarib kelimesinin lûgat manası	6
2- Ğarib kelimesinin ıstılâh manası	7
3- Lafızların taksîmi , Ğarib lafzın yeri ve hadis öğrencisinin bilmesi gereken bazı hususlar	8
II- Ğarib lafzın hadis-i şeriflerde yer almasının se- bepleri	11
III- Ğaribu`l- <u>hadis</u> İlminin önemi	14

İKİNCİ BÖLÜM

Ğaribu`l- <u>hadis</u> ilminin tarihçesi ve müellifleri	17
I- H. II. ve III. asırlarda Ğaribu`l- <u>hadis</u> İlmî	18
II- H. IV. asırda Ğaribu`l- <u>hadis</u> İlmî	30

Ö N S Ö Z

Kelimeler insanlar gibidir. Onlar lisanda doğar, kullanılıp zenginlik kazanır ve sonra da zamanla, kullanılmaya kullanılmaya tanınmaz, manası bilinmez olur ve âdetâ ölürlür. Dilin bir diğer özelliği de, toplumların yapısı gereği, bir çevrenin kullandığı bazı kelime ve ifadelerin bir başka çevrede kullanılmaması, bilinmemesidir. İnsanların kendi çevreleri dışında yabancı kaldığı gibi, bu kelime ve ifadeler de kullanıldıkları çevre dışında yabancı olurlar.

Kelimelerin kullanıldığı dönem ve toplumdaki manalarının tesbiti, o dönem ya da o toplumun vesikalarının bihakkın anlaşılmasını temin etmesi itibariyle hayati önem taşır. Hele bu vesikalar Kur`ân-ı kerim ayetleri ve hadıs-i şerifler olursa...

İslâmî teşrif`in birinci kaynağı Kur`ân, ikinci kaynağı hadislerdir. Hadıs-i şerifler aynı zamanda Kur`ân hükümlerinin açıklayıcısıdır. Bu itibarla hadisler, müslümanın hayatını çeşitli şekillerde tanzim ederler.

Peygamber (s.a.s.) tebliğ ve öğreticilik görevini yerine getirirken, muhtelif yerlerde muhatabına, onun kendi lehçesi ile hitabetmiştir. Ayrıca her lisanda olduğu gibi Arapçada da, ilerleyen zaman içinde bazı kelimelerin mana ve kullanılışında değişmeler olması tabii bir hadisedir. İşte bu kelime ve ifadelerin hadıs-i şeriflerde geçtiği şekliyle, o günkü ve o kabilelerin luğatindeki manalarının tesbit edilme ihtiyacının sonucu olarak, hadıs ilimlerinin bir şubesi olan "Ğaribu`l-hadıs" ilmi

doğmuştur. Bundan dolayı denilebilir ki, bu ilim hadıs-i şeriflerin luğatidir.

Biz bu çalışmamızda ğaribu'l-ħadıs ilminin mahiyeti hakkında bilgi, târihi seyri içinde kurucuları ve nihâf duruma gelmesini sağliyan alimlerle bunların kısa haltercemelerini ve İstanbul kütüphanelerinde mevcut yazma eserlerinin en eski tarihli olanının tavsifini vermek ve diğere nüshaların bulunduğu yerlere işaret etmek istedik.

Tezimizin girişinde hadıs ilimlerinden kısaca bahsettikten sonra birinci bölümde ğaribu'l-ħadıs ilminin tarifine yer verdik. İkinci bölümde bu ilmin tarihçesi ve müelliflerinin haltercemelerinden bahsettik. Üçüncü bölümde de bu müelliflerin İstanbul kütüphanelerinde bulunan yazma eserlerinden örnek tavsifler sunduk, diğere nüshaların da yerlerini göstermeye çalıştık.

Her harf için transkripsiyon işareti kullanmadık. Ancak çok önemli bulduğumuz bazı harfler için belli bir transkripsiyon sistemi uyguladık. Ayrıca, bazı terkipleri de birleşik yazdık.

Fakültemiz dekanı Prof. Dr. Salih Tuğ, danışmanımız Doç. Dr. Fahrettin Atar, bu tezin hazırlanmasında yardımlarını esirgemiyen Yar. Doç. Dr. M. Yaşar Kandemir, Yar. Doç. Dr. İsmail L. Çakan, Yar. Doç. Dr. Bedreddin Çetiner ile tezimizin yeniden tanziminde görüşlerinden istifade ettiğimiz Yar. Doç. Dr. Sadreddin Gümüş, Yar. Doç. Dr. Hâlid Zevalsiz ve diğere öğretim elemanlarına teşekkürü borç biliriz.

Veli Kayhan

25 Ağustos 1984

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

	: A, E.
	: İ.
	: U.
3	: S
2	: H
2	: H
2	: Z
8	: S
8	: D
8	: T
8	: Z
8	: C
8	: Ğ
8	: K

Not :

1 - Medd harfi vazifesi gören elif, vâv ve yâ harfleri için bazen " ~ " , bazen de " ^ " işaretleri kullanılmıştır.

2 - Harf-i ta'rifler, küçük harflerle, şemsi ve kameri harflerle okunuşuna uygun olarak yazılmıştır.

3 - Terkip halinde olan bazı isimler birleşik yazılmıştır.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
b.	: İbn
bk. veya bkz.	: Bak, bakınız
Blm.	: Bölüm, bölümü
C.	: Cilt
dn.	: Dipnot
Ef.	: Efendi
H. veya h.	: Hicri
Ktb.	: Kütüphane (si)
md.	: Maddesi
muk.	: Mukaddime (si)
mlf.	: Müellif
no.	: Numara
nşr.	: Neşir, nâşir
r.a.	: Radıyallâhu 'anh veya 'anhâ
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Şallallâhu 'aleyhi ve sellem
Sülm.	: Süleymaniye
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Terceme eden
trs.	: Tarihsiz
vrk.	: Varak
v.	: Vefat
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
v.s.	: Ve sâire
yzm.	: Yazma

GİRİŞ

HADİS İLİMLERİ

Hadis ilimleri, konuları itibariyle rivâyetü'l-hadis ilmi ve dirâyetü'l-hadis ilmi¹ olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

a) Rivâyetü'l-Hadîs ilmi: Rivâyetü'l-hadîs ilmi, Rasûlullah (s.a.s.)'tan veya sahâbeden yahut tâbi'inden naklolunan, onlara izafe edilen söz, fiil ve takrirlerle², bunların rivayeti, muhafazası ve lafızlarının yazıyla tam olarak tesbit edilmesine³ şamil olan bir ilimdir. Bu ilim, her devirde hüküm çıkarılabilmesi, amel edilebilmesi için hadisin muhafazasını ve bekâsını temin eder⁴, hadisin hassas ve dikkatli bir şekilde nakledilmesini sağlar.⁵

Peygamber (s.a.s.), sahâbi ve tabi'iden naklolunan söz, fiil ve takrirlerin onlara nisbet olunan şeyler olduğu yakarıda ifade edildi. Buna göre, rivâyetü'l-hadîs ilmi'nin konusu; söyleyen, yapan, takrir eden olması, fitri ve ahlaki bir vasıfla muttasıf bulunması itibariyle Rasulullah'ın bizzat kendisidir. Az olmakla birlikte, Rasulullah yanında bazen sahâbe ve tabi'in de bu ilmin konusu olmaktadır.⁶

1. Muhammed Muhammed es-Semâhî, el-Menhacü'l-Hadîs fi 'Ulûmi'l-Hadîs, s.7.

2. es-Semâhî, a.g.e., aynı yer,

3. İbnu's-Salâh, 'Ulûmu'l-Hadîs Mukaddimesi, s.12.

4. Semâhî, a.g.e., aynı yer.

5. Şubhî es-Sâlih, Hadis İlimleri ve Hadis İstilâhları, s.85.

6. Semâhî, a.g.e., aynı yer.

b) Dirâyetu'l-Hadîs İlimi: Bu ilim de hadislerden makbul ve merdud olanla kabulü ve reddi şüpheli olanın ayırdedilmesini sağlar⁷. Bu itibarla sened ve metnin çeşitli durumlarını incelemekte ölçü ittihaz olunan kanunları⁸, bir başka ifadeyle râvî (rivayet eden) ve mervî (rivayet edilen)nin makbul olup olmama durumlarını gösteren bir takım bilgileri⁹ ihtiva eder.

Makbul hadisi diğerlerinden ayırmak için bazen sened, bazen de metin incelemeye tabi tutulur. O halde dirâyetu'l-hadîs ilminin konusu, kısaca sened ve metin olmaktadır.¹⁰

Öyleyse sened ve metin nedir, kısaca izah edelim:

Sened: Hadis usulcülerine göre sened, hadisi rivayet edenlerin Rasulullah (s.a.s.)'a varıncaya kadar tek tek zikrolundukları kısımdır. Isnâd da hadisin söyleyenine izafesi, ona nisbet edilmesidir. Sened ve isnâd deyimleri birbirinin yerine kullanıldığı gibi, bazen de bizzat hadisi rivayet edenler anlamında kullanıldığı olur, Hangisinin kastedilerek bu deyim kullanılmış olduğu ifadenin geçtiği yere göre anlaşılır.¹¹

Senedin inceleme konusu olan halleri, muttasıl, munkaatî ve mudelles v.s. olması; yahut senedde adı geçen râvîlerin, gerek özel hayatlarında ve gerekse rivayet hususunda titiz davranıp davranmaması gibi durumlardır.¹²

Metin: Sened vasıtasıyla ulaşılan söze metin denir¹³ ki bu da hadisin söz, fiil, takrir vb. hüküm ifade eden bölümüdür.

Metnin incelemeye tabi tutulan durumları da merfû' veya mevku'f olmak, şâzz ya da şahîh olmak vb. hususlardır.¹⁴

7. Semâhî, a.g.e., aynı yer.

8. İbnu's-Şalâh, a.g.e., s.12.

9. Şubhî eş-Şâlih, a.g.e., s.85.

10. Semâhî, a.g.e., aynı yer.

11. İbnu' ş-Şalâh, a.g.e., s.13.

12. Aynı kaynak, aynı yer.

13. Aynı kaynak, aynı yer.

14. Aynı kaynak, aynı yer.

c) Dirâyetu'l-hadîs ve 'Ulûmu'l-hadîs Deyimleri:

'Ulûmu'l-hadîs, rivâyetu'l-hadîs ilmini ve dirâyetu'l-hadîs ilmini içine almaktadır. Çünkü her iki ilim de onun konusu ve gayesidir. Ancak alimler dirâyetu'l hadîs ilmi için 'ulûmu'l-hadîs istilâhını kullanmışlardır. Bu anlamda 'ulûmu'l -hadîs'e muştalâhu'l-hadîs¹⁵ ve usûl-i hadis ilmi¹⁶ adları da verilmiştir.

Dirâyetu'l-hadîs ilmi, başlangıçta çok çeşitli konuları içine almaktaydı. Konusu, metod ve gayesi ile tamamen müstakil bir ilimdi. Hadislerin tedvînîyle birlikte bu konuda yeni yeni problemler ortaya çıktı. Her alim bu problemlerden belirli birini ele alıp inceledi, eser meydana getirdi. Bu incelenen konular dirâyetu'l-hadîs ilmi içinde müstakil birer dal oluşturdu. İşte bu ilimlerin hepsine birden 'ulûmu'l-hadîs denilmiştir.¹⁷

'Ulûmu'l-hadîs içinde yer alan bu müstakil şubelerin sayısı hadis usulcülerinin yorumlarına; bir birine yakınlık gösteren şubeleri birleştirmeleri veya ayrı mütalaa etmelerine göre değişmektedir. Nitekim İbnu's-Salâh (v.643/1236), her bir şubeyi müstakil olarak değerlendirmiş ve bu ilimlerin sayısını altmış beşe çıkarmıştır.¹⁸ İnceleme konumuzu teşkil eden "Ğaribu'l-Hadîs İlmi" de bunlarda birisidir.

15. Semâhî, a.g.e., aynı yer.

16. Şubhî eş-Şâlih, a.g.e., s.86.

17. Aynı kaynak, aynı yer.

18. İbnu's-Salâh, a.g.e., s.411-428.

BİRİNCİ BÖLÜM

Ğ A R İ B U ' L - H A D İ S İ L M İ

I - Ğarîb Lafız ve Mahiyeti :

Ğarîbu'l-hadîs ilmi'nin incelenmesine geçmezden önce "ğarîb" kelimesinin manası üzerinde kısaca duralım :

1 . "Ğarîb" Kelimesinin Lûğat Manası :

Ğarîb kelimesi, (غ ر ب) maddesinden türemiştir. Bu kelime, (فعیل) vezninde sıfat-ı muşebbehedir. Bu madde , Arapçada sülâsi fiil olarak üç bâbda kullanılmaktadır :

a - (غ ر ب یغرب غربت) şeklinde sülâsi dördüncü bâbdan kullanıldığında "sam yolinden yüzü kararmak"¹⁹ , "(göz) pınarı şişmek" ve diğer uzuvlar için de benzeri muhtelif manalara²⁰ gelmektedir ki, bu kullanılışı konumuzu ilgilendirmemektedir.

b - Kelime sülâsi birinci bâbdan (غ ر ب یغرب غربت ، غروب ، غربة ، مغربان) şeklinde kullanıldığında "kaybolmak, gitmek, çekilmek, vatandan uzak olmak, (yolculuk v.s.) uzamak, (güneş vb.) batmak"²¹ manalarına gelir.

c - Fiili (غ ر ب یغرب غربت ، غرابة) olarak sülâsi beşinci babdan kullandığımızda, "(kişi) vatanından ve ailesinden uzak ol-

19. Luis Ma'lûf, el- Muncid, s.547.

20. İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, C.1, s.643vd.

21. Ebû Süleymân el-Hattâbi, Ğarîbu'l-hadîs, vrk.8a./İbn Manzûr, a.g.e., C.1, s.638 vd./Kâtip Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, C.2, s.1203/İbn Kuteybe, Ğarîbu'l-hadîs , C.1, s.21/Âşım Efendi, Kâmûs Ter-cemesi, C.1, s.216-217.

mak, (bir şey) tuhaf, alışılmamış ve yadırganır olmak, (söz) anlaşılması zor ve manası kapalı olmak"²² anlamlarını vermektedir.

Yukarıda verilen açıklamalara bağlı olarak (غريب) kelimesi de "bulunduğu belde ve aralarında yaşadığı toplumdaki olmayan kimsesiz insan ; tuhaf, alışılmamış olup yadırganan şey ; nâdir bulunan nesne ; manası kapalı ve anlaşılması güç olan söz" ifadelerinin karşılığı olmaktadır. Çoğulu (غريباء) dir. Müennesi (غريباء) dir. Bunun da çoğulu (غرائب) şeklinde gelir.²³

2 . "Ğarib" Kelimesinin İstilâh Manası :

"Ğarib" kelimesinin hadîs ilmi istilâhındaki manası da aslında "ğarâbet" lafzının söz ve insan için kullanılışındaki muhteva ve mefhumla alakalıdır.²⁴ Ğarib ifadeler, çok kullanılmadıkları için tanınmayan, yadırganan, dilde kendileriyle zor ünsiyet kurulabilen kelimeler olarak anlaşılırsa da otoriteler, Ğarib ifadenin iki şekilde karşımıza çıktığına işaretle bu deyimini tariflerini şöyle yapmışlardır:

a) Ğarib söz, kendisiyle aslı manasından uzak, kapalı bir mana kastedilen sözdür. Bu sözle ne denilmek istendiği, fikrî araştırma ve zihni çalışmadan sonra ancak anlaşılabilir.

b) Arap kabileleri arasında azınlık olan kişi ve toplulukların kullandığı bir kısım kelimeler de "ğarib söz" istilâhına girer. Bu kelimeler, Arap dilini konuşanlar arasında çok az kullanıldığı veya sadece bazı topluluk ve kabilelerce kullanılıp çoğunun dilinde yer almadığı için yadırganır, ilk bakışta anlaşılamazlar.²⁵

Hasen b. el-Hallâd, İbn Dureyd'den nakille Ebû Zeyd'in şöyle bir hikayesini anlatıyor:

22. Hattâbî, a.g.e., vrk.8a/İbn Manzûr, a.g.e., C.1, s.640 vd.

23. İbn Manzûr, a.g.e., C.1, s.639-640.

24. İbn Kuteybe, a.g.e., C.1, s.21.

25. Hattâbî, a.g.e., aynı yer/Kâtip Çelebi, a.g.e., C.2, s.1203/

Koçkuzu A. Osman, Hadîs İlimleri ve Hadîs Tarihi, s.86-87.

Ebû Zeyd bir bedevî araba,

- "المحبتى" (el-muḥbentî) nedir, diye sordu. Bedevî,

- "المتكأى" (el-mutekâki), dedi.

- "المتكأى" nedir, diye Ebû Zeyd tekrar sordu. O da,

- "المتأزف" (el-muteâzif= yaklaşan, yakınlaşan), cevabını verdi.

Ebû Zeyd bu defa da,

- "المتأزف" nedir, diye sorunca bedevî (kızdı ve),

-Git, sen ahmaksın, dedi.²⁶

Hikayede geçen kelimelerin hepsi de aynı manaya gelen lafızlardır. Ancak Ebû Zeyd, belki de kendisine ğarîb geldiği için, bunların manasını bilememiştir.

Hadîs ilminde ğarîb istilâhının kullanılmış olduğu bir de "ğarîb hadîs" vardır. Bunun tanımı de şöyledir: "Ĝarîb hadîs, Zuhri, Kâtâde vb. imamların hadîsleridir..."²⁷ ki tâbi'in veya etbâu't-tâbi'inden bir râvinin tek başına rivayet ettiği hadîse "ğarîb hadîs" denir. Ancak buradaki ğarîblik, rivayet ve senedle ilgili bir husustur. Hadîsin lafzı ya da manasına mütâallik olmadığından bu istilâhın konumuzla doğrudan alakası yoktur.

3 . Lafızların Taksimi , Ĝarîb Lafzın Yeri ve Hadîs Öğrencisinin Lafızlar Hakkında Bilmesi Gereken Bazı Hususlar :

İbnu'l-Esîr el-Cezerî (v.606/1209), "en-Nihâye fi ğarîbi'l-ḥadîs ve'l-eser" adlı eserinin mukaddimesinde, hadîs bilgisini ikiye ayırır: Birincisi lafız bilgisi, ikincisi mana bilgisi.²⁸

Hitapta asıl anlaşma vasıtası olması, mananın kendi üzerine bina edilmesi hasebiyle, lafızla ilgili bazı hususların bilinmesi, açıklanması uygun olur²⁹:

Lafızlar, müfred ve mürekkeb olmak üzere ikiye ayrılırlar. Mürekkeb lafız, müfred lafzın cüzü, fer'i olduğu için evvela müf-

26. Haṭṭâbî, a.g.e, aynı yer.

27. İbnu's-Şalâh, a.g.e, s.243.

28. İbnu'l-Esîr el-Cezerî, en-Nihâye, C.1, s.3.

29. Aynı kaynak, aynı yer.

red lafzın bilinmesi gerekir. Müfred lafızlar da " 'Amm lafız " ve " hâss lafız " diye ikiye ayrılırlar.³⁰

a) 'Amm lafız, Arapça konuşanların hepsinin bildiği, kullandığı lafızlardır. Anlaşmak ihtiyacından dolayı daha çocukluklarından itibaren bunları öğrenmiş, aralarında kullanmış ve sonrakilere nakletmişlerdir. Dolayısıyla, bu lafızları bilmekte Arapça konuşanların hemen hepsi müsavidirler.

b) Hâss lafız ise luğavî sözlerin, garib ve yabancı kelimelerin yer aldığı lafızlardır. Bunları ancak ehli olan, kaynağından elde eden çok az kişi tanıyıp bilir. Bunun içindir ki hâss lafız, öncelikle açıklanmasına ihtiyaç vardır.³¹ Bu lafız hakkında bilinmesi gerekli husus, zât ve sıfatları olmak üzere ikidir:

Hâss lafzın zâtının bilinmesi, kelimenin vezin ve binâsının, harflerin diziliş ve yazılışının bilinmesidir. Bu bilgi kazanılmaz ise bir harf diğer bir harfle, bir binâ başka bir binâ ile karıştırılabilir.

Bu lafzın sıfatı da hareke ve i' râbıdır. Bunların bilinmesi fâilin mef'ûlle, haberin emirle vb. hadîsin anlaşılmasını temin eden unsurların birbiriyle karıştırılması önlenmiş olur.³²

Yukarıdaki taksim ve açıklamalardan anlaşılacağı üzere, garib lafızlar hâss lafızlar içinde yer almaktadır. Bunlar ise herkesin doğrudan anlayabileceği, kavrayabileceği kabilden lafızlar olmayıp ehline araştırılmasına, açıklanmasına ihtiyaç vardır.

Ebü Suleymân el-Hattâbî (v.388/998) de hadîs talebesinin bilmesi gereken bazı noktaları misalleriyle uzun uzun açıklamıştır. Ona göre talebe, isimlerin kalıplarını, fiillerin binâlarını ve i' râb durumlarını çok iyi bilmek zorundadır.³³ Lahn

30. İbnu'l-Esfr, a.g.e, aynı yer.

31. İbnu'l-Esfr, a.g.e, C.1, s.4.

32. Aynı kaynak, aynı yer.

Not: 'Amm ve hâss lafzın bu taksimi, kelimenin vaz'ı ile ilgilidir. Usûl ilmindeki kullanılışı için bkz. a) Abdulkerîm Zeydân, el-Veciz fi Usûli'l-fıkh, s.254 ; b) Muhammed el-Hudarf Bey, Usûlu'l-fıkh, s.161.

33. Hattâbî, a.g.e, vrk.4b.

(i'ráb hatası), taşhif (kelimenin okunuş ve yazılışı, harflerin tertibinde yapılan hata) ve yanlış yorum hatasından uzak kalabilmek için talebeye bu bilgiler şarttır. Zira hadîslerde, yazılışları birbirine benzeyen, fakat mana ve hükümleri zıt olan bir çok lafız mevcuttur.³⁴

"Bu ilmi, her nesilden âdil, (güvenilir, doğru) olanlar yüklenir, taşır. Onlar, aşırıların taşrîfinden, bozguncuların hilesinden ve cahillerin (yanlış) yorumundan onu korurlar." hadîs-i şerifinde geçen "خَالِفٌ" (halef=nesil, iyi nesil) kelimesindeki lâm harfinin harekesi fethadır. Bazıları bu harfi sâkin okumuşlardır. Bu takdirde kelime "خَالِفٌ" (half=kötü nesil) olmaktadır ki bu da hadîsteki esas gayeye tamamen zıt olmaktadır. Zira, Peygamber (s. a. s.) ilim ehlinin adil, güvenilir olmasını övmüştür.³⁵

Sadece bir hareketin yanlış takdir edilmesinin manayı ne ölçüde değiştirebileceği yukarıdaki misalimizden anlaşılmaktadır. Bu da gösteriyor ki, lafızların zât ve sıfatlarının çok iyi bilinmesi ve hassasiyetle takdir edilmesi son derece mühim bir husustur.

34. Hattâbî, a.g.e, vrk.4b.

35. Hattâbî, a.g.e, vrk.4a.

II - Ğarib Lafızların Hadis-i Şeriflerde Yer Almasının Sebepleri :

Rasûlullah (s.a.s.) tebliğci ve öğretici olarak gönderilmiştir. Kendisine verilen bu ilâhî vazifeyi yerine getirmek için çeşitli yerlerde, çeşitli insanlarla beraber olmuştur. Değişik kabilelerden muhtelif kişi ve gruplar kendisinden yeni dinin esaslarını öğrenmek için gelmişlerdir. Peygamber (s.a.s.) duruma göre onlara emretmiş, yasaklar koymuş, açıklama ve tavsiyelerde bulunmuştur. Muhataplarına, onların kabile ve soylarının, oymak ve mahallelerinin, ailelerinin yapılarına uygun kelimeler ve hitap tarzıyla konuşmuştur.³⁶

Peygamberimiz (s.a.s.)'in, değişik muhit ve kişilerle yaptığı bu görüşme ve konuşmalarda belki de aynı şeyleri muhataplarının lehçesine göre farklı kelimelerle anlatmış, aynı hükmü değişik ifadelerle beyan etmiş olması, hadis-i şeriflerde Ğarib lafızların zuhûruna sebep olmuştur.³⁷

"أَوْلَادٌ لِلْفِرَاشِ وَاللِّعَاطِرِ الْحِجْرِ" Çocuk (sahib-i) firâşa aittir. Zâniye de mahrumiyet düşer." hadis-i şerifinde geçen "السَّبِي" (el-hacer = mahrumiyet) kelimesini Peygamber Efendimiz, değişik yerlerde "الْإِئْتِيبُ" (el-islîb veya el-esleb) ve "الْكَيْتُ" (el-kis-kis veya el-keskes) şeklinde ifade buyurmuştur. Anlaşılacağı üzere, bu lafızların hepsi de aynı manayadır, ancak değişik lehçelere ait kelimelerdir. Bu yüzden bunların izaha ihtiyaçları vardır.³⁸

Hz. peygamber ümmî idi, çeşitli kabile ve oymakların lehçelerini nereden bilecekti, sorusu akla gelebilir. Risalet görevini veren Allah Teâlâ, başkalarının bilemeyeceği bazı şeyleri Rasûl'üne bildirmiş, daha önceki ve o devirdeki Araplarda mevcut olmayan

36. Hattâbî, a.g.e, vrk. 7a/Kâsım b. Sellâm, Ğaribu'l-hadis (nşr. muk)

C.1.s.b/İbnu'l-Esir, a.g.e, C.1, s.4.

37. Hattâbî, a.g.e, vrk. 7b/Kâsım b. Sellâm, a.g.e, C.1, s.c.

38. Hattâbî, a.g.e, vrk. 8a. (Hadis'in izahı için bkz. Tecrid-i Sarîh Tercemesi, C.6, s.349, 960 no'lu hadis)

bazı bilgileri O'na öğretmişti. Ashâb ve O'na gelen elçiler, söylediği şeyleri anlarlar, anlayamadıklarını da Rasûl-i Ekrem'e sorarlardı.³⁹

Nitekim, Peygamberimiz Benî Nehd kabilesi temsilcileriyle konuşurken O'nu dinleyen Hz. Ali (r.a.), "Ya Rasûlallah, biz aynı atanın evlatlarıyız. Halbuki senin Arap kabilelerinden gelen elçilere, bizim çoğunu anlamadığımız cümlelerle konuştuğunu görüyoruz." dedi. Bunun üzerine O da "Beni Rabbim te'dip etti. O benim edebimi güzel yaptı. Ben, Benî Sa'd kabilesinde yetiştirildim." buyurdu.⁴⁰ Bu hadise de Rasûlullah (s.a.s.)'in hadîslerinde izaha muhtaç ğarîb kelime ve deyimlerin bulunmasının normal olacağını göstermektedir.

İnsanlara ve topluluklara anlayışlarına göre hitap tarzı, adeta risalet görevinin gerektirdiği hususlardan birisidir. Hz. Peygamber "İnsanlara akıllarına göre (anliyacıkları şekilde) hitap etmem bana emrolundu." buyurmaktadır.⁴¹ Bu gayeye, onlara anliyacıkları şekilde konuşmadan başka ne ile ulaşılabilirdi?

Ğarîb ifade ve kelimelerin mevcudiyetine sebep olan diğer bir husus da Rasûlullah (s.a.s.)'e "cevâmi'u'l-kelim" verilmiş olmasıdır. Cevâmi'u'l-kelim, az lafızla çok manayı ifade eden edebî vecizelere verilen isimdir. Kütüb-i sitte'de muhtelif tarikler ve kısmen değişik lafızlarla gelen bir hadîs-i şerifinde Hz. Peygamber "Ben cevâmi'u'l-kelim ile gönderildim..." ve "Bana cevâmi'u'l-kelim verildi..." buyurmaktadır. Cevâmi'u'l-kelim'in her ne kadar Kur'ân-ı Kerîm olduğu ifade edilmişse de hadîsler arasında bu özelliğe sahip olanların bulunduğu da bir vaki'dir.⁴²

39. İbnu'l-Esîr, a.g.e, C.1, s.4.

40. İbnu'l-Esîr, a.g.e, aynı yer/Kâtip Çelebi, a.g.e, C.2, s.1203/Özek Ali, Hadis Ricâli, s.168 (bkz. Munâvî, Feydu'l-Kâdir, C.1, s.224; 310 no'lu hadîs).

41. İbnu'l-Esîr, a.g.e, aynı yer.

42. Miras Kamil, Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, C.8, s.359 (1249 no'lu hadîs)

... عن أبي عامر أن رجلاً قال: يا رسول الله، من أهل النار؟ قال: كل قعبري.
 قال: يا رسول الله، وما القعبري؟ قال: الشديد على الأهل، الشديد على العشرة
 الشديد على الصاحب.

...Ebû 'Âmir (r.a.)`dan rivayet edildiğine göre birisi Pey-
 gamber (s.a.s.)`e,

- Ya Rasûlallah, Cehennemlik olanlar kimlerdir, dedi.O da,
- Her bir "ka'berî"dir, buyurdu.Adam,
- "Ka'berî" nedir, diye sorunca Efendimiz de,
- Ailesine kötü davranan, akrabasına kötü davranan, arkadaşına kötü davranandır, diye izah buyurdu.

Hadiste geçen "القَعْبَرِي" (el-ka'berî) lafzı böylece bu üç ma-
 nayı birden içinde toplamış olmaktadır.⁴³ Misalimizde görüldüğü
 gibi hadîs-i şeriflerdeki bu hususiyet de ğarîb ifadelerin varlı-
 ğının amillerinden birisidir.

Yukarıdaki keyfiyet ğarîb ifade ve kelimelerin zuhuru ve var-
 lığının birinci derecedeki sebepleri olarak gösterilmekte, bunun
 dışında bir de arızî diyebileceğimiz başka sebepler de bulunmakta-
 dır.Bunların da lisanda ğarîblesmelere sebep olduğu düşünülmekte-
 dir.Şöyle ki;

Peygamber (s.a.s.)`in vefatından sonra, sahâbe devrinde Arap
 dili herhangi bir bozulmaya maruz kalmadan hayatını devam ettirdi.
 Daha sonra yeni yeni ülkelerin fethiyle Araplar arasına onların
 soylarından olmayanlar girdi.Bu arada diller birbirine karıştı.Ye-
 tişen yeni nesil, kendilerine konuşmalarında lüzumlu olan kada-
 rıyla Arapçayı öğrenip fazlasına ihtiyaç duymadılar.⁴⁴

Tâbi`in devrinin hemen sonlarında Arapça, neredeyse Arapça
 olmaktan çıkmış, yabancı dillerle karışmıştı.Arapçayı aslî hüvi-
 yetiyle öğrenip muhafaza edebilmek çok mühim bir mesele olmuştu.⁴⁵

İşte bu aslî ve ârizî hususlar, hadîs-i şeriflerde ğarîb ve
 zamanla ğarîblesmiş kelime ve deyimlerin mevcudiyetine sebep ol-
 muştur.

43.Hatîbî, a.g.e, vrk.7a.

44.İbnu'l-Esîr, a.g.e, C.1, s.5.

45.Aynı kaynak, aynı yer.

III - Ğaribu'l-hadfs İlminin Önemi :

Hadfs'in İslâm dini ve İslâm ilimleri arasındaki yeri ve önemi malumdur. Onun Kur`ân-ı Kerîm'den sonra İslâmî teşrif'in ikinci kaynağı olduğu, bizzat Kur`ân'da muhtelif ayetlerle sabittir :⁴⁶

"مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ."

"Kim Peygamber'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur."⁴⁷

"لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا"

"Andolsun ki sizin için, Allah'ı ve Ahiret Gününü umanlar ve Allah'ı çokça ananlar için Allah Rasûlü'nde en mükemmel bir örnek vardır."⁴⁸

"وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ"

"O kendiliğinden bir şey söylemez. O (söyledikleri) ancak kendisine bildirilen vahiyden ibarettir."⁴⁹

"وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا"

"Allah Rasûlü size neyi verdi ise onu alınız ; size neyi yasakladı ise ondan da sakınınız."⁵⁰

Hadfsler, İslâmî hayata, her safhasında çeşitli şekillerde yön vermektedir. Bu yön verme, Hz. Peygamber'in peygamber olarak gönderilmesiyle başlar. Bundan dolayı hadfslerin değerini, risâlet görevi ve bu görevin değeriyle beraber düşünmek uygun olur.⁵¹

Hicrî ikinci asırdan itibaren doğmaya başlayan fıkıh mezheplerinin teşekkülünde hadfslerin oynadığı rol, onun değerinin diğer bir delili olmaktadır.⁵²

Kendileri için indirilen Kur`ân-ı Kerîm'i insanlara açıklamak üzere gönderilen Rasûlullah (s.a.s.), ashâbın anlayamadıklarını muhatabın durumuna ve mukteza-yı hale uygun olarak izah et-

46. Koçyiğit, Talat, Hadfs Tarihi, s.189.

47.en-Nisâ`sûresi, 80. âyet.

48.el-Ahzâb Sûresi, 21. âyet.

49.en-Necm sûresi, 3-4. âyet.

50.el-Haşr sûresi, 7. âyet.

51.Koçyiğit, a.g.e,s.11-12.

52.Koçyiğit, a.g.e,s.189.

miştir. Hadis mecmualarında müstakil birer kitap teşkil eden "Kitâbu't-tefsir" bölümleri⁵³, hadisin tefsir ve tefsir ilimlerine yaptığı öncülüğün açık delilidir.

Yukarıda bazı ilimlerle olan alakasından bahsetmeye çalıştığımız hadisin manasına nüfuz edebilmek için lafızlarına âşina olmak, hadis ilmi açısından önemli bir husustur. Bu hususun temini-ne büyük ölçüde yardımcı olan ilimlerden birisi de "Ğaribu'l-ħadıs" ilmidir⁵⁴.

Kur'ân ve hadis nasşlarında ne denildiğini anlamak için, lûğat ve kelimelerin, nasşların nâzil veya vârid oldukları günkü manalarının bilinmesi çok önemlidir. Onları bu günkü kullanılan lûgat ve kelimelerle anlamaya çalışmak, bu anlayışla yorum yapıp delil göstermek hataya düşmemize ve yanlış hüküm çıkarmamıza sebep olabilir.⁵⁵

Hadisleri anlayabilmek için onlarda geçen ğarib kelime ve deyimleri, cümle ve ibareleri tam olarak kavramak için de onları, ilk kullanıldıkları günkü manasıyla tesbit etmek uygun olur.⁵⁶ En uygun tesbit ve açıklama metodu da sahâbeden veya hadiste imâm olmuş râvilerden gelen rivayetlerle yapılan izahıdır.⁵⁷ Ğaribu'l-ħadıs ilminde yapılmış olan telifat, bu ihtiyaca cevap vermek üzere ortaya konulmuştur.⁵⁸

Ğaribu'l-ħadıs ilmi, hadisi anlayabilmemiz ve onunla amel etmemizi sağlayan, hadis ve lûğat ilimleri arasında önemli yeri olan bir ilimdir. Bu ilim dalının, isnâd ve onu ilgilendiren diğer hususlarla doğrudan alakası yoktur.⁵⁹

Filoloji biliminin şubesi olan semantik (kelimeleri yaşadığı)

53. Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usûlü, s.229.

54. Özek, Ali, Hadis Ricâli, s.168.

55. Koçkuzu, A. Osman, Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi, s.88.

56. Koçkuzu, a.g.e., aynı yer.

57. Ahmed Muhammed Şâkir, el-Bâ'iu'l-Ĥasıs, s.167.

58. Özek, a.g.e., aynı yer.

59. Şâkir, a.g.e., aynı yer/İbn Kuteybe, Ğaribu'l-ħadıs, C.1., s22.

ğı dönemlerdeki manasıyla tesbit eden bilim dalı)'in konusuna giren⁶⁰ Ğaribu`l-ħadıs ilmi, hadısla meşgul olanın iyi bilmesi, genişliğine nüfuzetmesi zaruri olan önemli bir konudur. Ancak, ehemmiyeti nisbetinde bu ilme nüfuz da zordur. Zira Peygamber Efendimize ait lafızların izahında titiz davranılması, hiç kimsenin kendi şahsî görüşüyle konuya girip halletmeye kalkışmaması tavsiye olunmuştur.⁶¹

Ahmed b. Hanbel'e, bir hadıste geçen bir Ğarib ifadeyi sorarlar. O da cevaben "Ğarib ehline sorunuz. Rasûlullah'ın sözü'nde zanla konuşmayı uygun bulmuyorum, hataya düşebilirim..." der.⁶²

Ğaribu`l-ħadıs ilminin, lûğat ve gramer bilgisi açısından da mümtaz bir yeri vardır. Zira Ğaribu`l-ħadıs sahasındaki telifler aynı zamanda ilk lûğat kitapları olma özelliğine sahiptir.⁶³

Ayrıca, ashâb ve tâbi'ine ait olan Ğaribu`l-ħadıs'e dair sözler muhaddisler yoluyla geldiği zaman, lûğavî bir lafzın isbatı ve nahvî bir kaidenin konulmasında delil olarak kullanılması hesabıyla, Rasûlullah (s.a.s.)'e ulaşan kaviller hükümünü kazanır, öyle değerlendirilir.⁶⁴

Bütün bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, Ğaribu`l-ħadıs ilmi, hem hadıs, hem lûğat ve hem de şarf ve nahiv ilimleriyle alakalı önemli bir hadıs ilmi şubesidir.

60. Koçkuzu, a.g.e, aynı yer.

61. Şâkir, a.g.e, aynı yer/İbn Kuteybe, a.g.e, aynı yer.

62. Aynı kaynaklar.

63. İbn Kuteybe, a.g.e, C.1., s.23.

64. İbn Kuteybe, a.g.e, aynı yer.

İKİNCİ BÖLÜM

ĞARİBU'L - HADİS İLMİNİN
TARİHÇESİ VE MÜELLİFLERİ

Bütün ilimlerde olduğu gibi, ğaribu`l-hadıs ilmi de bir zaruret, bir ihtiyaç neticesi doğmuştur. Sahâbe devrinden itibaren çeşitli ülkelerin fethedilip Arap olmayanların İslâma girmesiyle dillerin karışması ve tâbi`in devrinin sonlarına doğru Arapça`da meydana gelen bozulma⁶⁵ himmet ehlinin harekete geçmesine sebep oldu. Hadislerin tedviniyle beraber, hicri ikinci asrın sonu ve üçüncü asrın başından itibaren alimler, lûgatçiler ve hadisçiler, hadislerde geçen ğarib lafızları araştırıp bu konuda telifata başladılar.⁶⁶

"Evâil" nev`inden kitap telif eden alimlerin, eserlerinde ğaribu`l-Kur`ân konusuna müstakil fasıllar ayırdıkları halde, ğaribu`l-hadıs ilmine yer vermediklerini görüyoruz.⁶⁷

I - H. II. ve III. Asırlarda Ğaribu`l-hadıs İlmi :

Etbâ`u`-t-tâbi`in`den Şu`be (v.160/776), Sevri (v.161/777) , Mâlik (v.179/795)ve bazılarının hadislerdeki ğarib lafızlardan

---

65. İbnu`l-Esir, en-Nihâye, C.1, s.5. /Kâtip Çelebi, Keşfu`z-zunûn, C.1, s.1203.

66. İbn Kuteybe, Ğaribu`l-hadıs, C.1, s.23. /Kâsım b. Sellâm, Ğaribu`l-hadıs (nşr. muk.), C.s.d.

67. İbn Kuteybe, e.g.e., aynı yer (57 no.lu dn.: Ebû Hilâl el-`Askeri'nin el-Evâil`i ve İbn Bâtiş el-Müsâilf`nin el-Vesâil`i)

bahsetmiş olmaları, ğaribu`l-ħadıs ilminin ilk çalışmaları olarak değerlendirilmektedir.<sup>68</sup> Ancak bu konuda ilk mşstakil eser veren Ebş Ubeyde Ma`mer b. el-Musennā⁶⁹ (v.210/825) olmuştur. Onun eseri, ilk telif olması ve o gşnkş ihtiyaa cevap verebilecek lşde hazırlanması sebebiyle, hacimli bir kitap değildi.⁷⁰ Bşylece hicri ikinci asrın ikinci yarısında başlayan ğaribu`l-ħadıs alışmaları Ebş Ubeyde ile mşstakil bir ilim dalı haline geliyordu.

68. İbn Kuteybe, a.g.e, C.1, s.24.

69. Ebş Ubeyde Ma`mer el-Musennā et-Teymi el-Başri : Doğumu Ħasenu`l-Başri`nin vefatına tesadşf eder (110/728). Bācervān`lı bir yahşdi ailesine mensuptur. Bazılarının iddia ettiği gibi yahşdi asıllı olmayıp Beni Teym`in azadlı kşlesidir. Bir ara İrana gidip gelmiştir. Arap olmayanların haklarını da mşdafaa ederdi. Ħāriciyye`nin şufriyye fırkasına mensuptu, onların en bilginiydi. Arap dili, eski Arap menkıbeleri, ğarib ilmi hakkında çok geniş bilgiye sahip bir nahivcidir. Ħiřām b. `Urve vb. den okumuştur. `Ali b. Muğfire el-Eşrem, el-Kāsım b. Sellām, Ebş `Osman el-Māzini, Ebş Ħātim es-Sicistāni, en-Nemri vb. ondan rivayetlerde bulunmuşlardır.

Mecāzu`l-Kur`ān, ğaribu`l-Kur`ān, ğaribu`l-ħadıs, ed-Dibāc, et-Tāc, el-Ħudūd, Ħorasān, Ħavāricu`l-Baħreyn ve`l-Yemāme, el-Mevāli, el-Karāin, el-Kabāil, eř-ři`r ve`ř-řu`arā`, el-Luęāt, el-Eđdād, el-Cem`ve`t-tegniye, el-Eyyām... gibi adları bize kadar ulařan yřzden fazla eser meydana getirmiřtir.

208 veya 210 (823 veya 825) yılında çok yaşlı olarak ldş.

(İbn Ħallikān, Vefeyāt, C. IV, s. 58 / Tařkřprřzāde, Mevdş`āt, C. II, s. 148 / K. V. Zettersteen, "Ebş Ubeyde" md. C. IV, s. 58 / Nicholson, L. History, s. 344)

70. Ħattābi, ğaribu`l-ħadıs, vrk. 2b / İbnu`l-Eşri, a.g.e, aynı yer / İbn Kuteybe, a.g.e, C.1, s. 23 / Kātip elebi, a.g.e, aynı yer / Ebş Mřsā el-İsfahāni, el-Muğis, vrk. 4a.

Ebû 'Ubeyde Ma'mer'in yaşadığı dönem alimlerinden Ebû Sa'îd Ahmed el-Kindî⁷¹ (v.214/829), onun Ğaribu'l-ħadîs'ine reddiye yazmıştır.⁷²

en-Nadr b. Şumeyl⁷³ (v.214/829) de bir Ğaribu'l-ħadîs yazmıştır. Onun eseri Ebû 'Ubeyde'ninkinden daha hacimli ve izahları daha uzundu.⁷⁴

Ebû 'Ubeyde'nin muasırlarından 'Abdumelik b. Kureyb el-Aşma'î⁷⁵ de aynı konuda eser telif edenlerdendir. "Kutrub" lakabıyla meşhur

71. Ebû Sa'îd Ahmed b. Hâlid ed-Darîr ez-Zehbî el-Humşî el-Kindî : Muhaddistir. Ğaribu'l-ħadîsi vardır. (İsmail Paşa, Hediye, C.1, s.46)

72. Kâtip Çelebi, a.g.e, aynı yer.

73. Ebû'l-Huseyn en-Nadr b. Şumeyl el-Mâzîni el-Basrî : Ğarîb ve fıkıh ilmi, şiir, Arap eyyamı ve hadîs rivayeti ile meşgul olmuş güvenilir, mütefennin bir nahivcidir. Halîl b. Ahmed'in arkadaşıdır. Basra'dan Horasan'a gitmiş, oradan da Merv'e geçip orada ikamet etmiştir. Hârûn Reşîd'le dost olmuş, iltifatlarına mazhar olmuştur. Bir müddet Nisâbü'r'da ikamet etmiştir. Hişâm b. 'Urve, İsmâîl b. Ebî Hâlid, Humeyd et-Tavîl, 'Abdullah b. 'Avn, Hişâm b. Hassân vb. dan tahsil yapmıştır. Ondan rivayet edenler arasında Yahyâ b. Ma'în, 'Ali b. el-Medîni vb. yer almaktadır.

Kitâbu's-sıfât, es-Silâh, Halku'l-feres, el-Envâ', el-Me'ânî, Ğaribu'l-ħadîs, el-Maşâdir, el-Medhal ilâ Kitâbi'l-'Ayn... gibi bir çok eseri vardır.

(204/819)'da Merv'de vefat etmiştir.

(Vefeyât, C.V, s.33/Hediye, C.II, s.494/Kahhâle, M. Muellifin, C.V, s.101)

74. Hattâbî, a.g.e, aynı yer/İbnu'l-Esîr, a.g.e, C.1, s.6/Kâtip Çelebi, a.g.e, aynı yer/İbn Kuteybe, a.g.e, aynı yer.

75. Ebû Sa'îd 'Abdumelik b. Kureyb el-Aşma'î : Kitap ve sünnetin tefsirinde titiz davranan, en meşhur Arap filologlarından birisidir. (122/740)da Basra'da doğmuş, (213/828)de orada vefat etmiştir.

olan Muhammed el-Mustenfîr⁷⁶ (v.206/821) meydana getirdiği eserine "Ğaribu'l-âşâr" adını vermiştir.⁷⁷

Müşkil şartlar içinde kendini tahsile vermiş, Halîl, Ebû 'Amr 'İsâ b. 'Omer, Ebû 'Amr b. el-A'lâ, Şu'be b. Haccâc gibi hocalardan okumuştur. Kısa zamanda kendisi de bu şehrin güzide bir hocası olmuş, Ebû Fadl er-Riyâşî, Ebû 'Ubeyd, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Ebû Sa'îd es-Sukkerî gibi talebeler yetiştirmiştir. Devrinin bütün ilim şubelerini kavramış, bedevîlerin dil ve lehçelerini öğrenip şiirlerini ezberlemiştir. Şöhreti sayesinde Hârûn resîd'in oğluna mürebbi tayin edilmiş, onun iltifatlarına mazhar olmuştur.

Asma'î'nin bir çok eseri bize kadar gelmiştir. Bilinen eserleri dışında Kitâbu'l-feres, Kitâbu'l-erâcîz, Kitâbu'l-meysir vb.nin bulunduğu nakledilmektedir.

(Vefeyât, C.II, s.344/Hediyeye, C.I, s.623./A.Haffner, "Asma'î" md., İA.C.I, s.679/L.History, s.345)

76. Kutrub, Ebû 'Ali Muhammed b. (Ahmed) el-Mustenfîr : Sibeveyh ve 'İsâ b. 'Omer'den okumuş, mu'tezilî esasları Naẓẓâm'dan öğrenmiştir. Me'mûn ve Mü'tasım'avezirlik yapmış olan Ebû Dulâf el-Kâsım b. 'İsâ'nın çocuklarına muallimlik yapmıştır. Vaaz verdiği camide ehl-i sünnet itikadına aykırı fikirler yaymağa ve Kur'an'ın, mu'tezile itikadına dayanan tefsirini tedrise muvaffak olmuştur. Rivayetinde sika (güvenilir) olmadığı iddiası vardır. Ona atfedilen yirmi kadar eserden Kitâbu'l-muselles, Kitâbu'l-eddâd, Kitâbu mâ hâlefe fîhi'l-insânü'l-behâim ve Kitâbu'l-ezmine'sibize kadar gelmiştir. Diğer eserleri arasında el-İştikâk, el-Kavâfi, en-Nevâdir, el-'İlel fî'n-naḥv, İ'râbu'l-Kur'an, Ğaribu'l-ḥadîs, Mecâzu'l-Kur'an...yer almaktadır.

Basra'da doğan Kutrub (206/821-822)de , halife Me'mûn zamanında ölmüştür.

(Mevdû'ât, C.II, s.197/Vefeyât, C.III, s.439/Moh. Ben Cheneb, "Kutrub" md.İA., C.VI., s.1055)

77. Hatṭâbî, a.g.e, aynı yer/Kâtip Çelebi, a.g.e, aynı yer/Zemahşerî, Fâik, C.1, s.3/İbnu'l-Esîr, a.g.e, aynı yer/Kâsım b. Sellâm, a.g.e., aynı yer.

Yine bu dönemlerde, İshâk b. Mirâr eş-Şeybânî⁷⁸ (v.210/825)⁷⁹, Ebû Zeyd el-Enşârî⁸⁰ (v.215/830)⁸¹, Ebû'l-Hasen el-Esrem el-Bağ-

78.Ebû 'Amr eş-Şeybânî İshâk b. Mirâr : Tahminen 100 (719/720) tarihinde veya biraz önce doğmuştur.Aslen İranlı varlıklı bir aileye mensuptur.Benî Şeybân'la olan yakın alakasından dolayı eş-Şeybânî lakabını almıştır.Annesi nabâtî olduğundan Nabâtî dilini de bilirdi.Dil alimliği yanında hadîs alimi olarak da meşhurdur.Ahmed b. Hanbel'in Musned'inin mu-teber bir râvî sidir.

Tahsilini Kûfe mektebinin en meşhur üstadları yanında yapmış, şiir ve dil malzemesi toplayarak bedevîler arasında yaşamıştır.Ömrünün son günlerini Bağdatta geçirmiş ve uzun bir ömürden sonra (213/828)de vefat etmiştir.

Fazilet ve vakarı , ilmi ve itibarı sayesinde râviye (büyük râvî) unvanını kazanmış,kendinden sonrakilere kaynak olmuştur.Şa'leb, İbnu's-Sikkî ve Kâsım b. Sellâm öğrencileri arasındadır.

Kitâbu'l-cfm'i bize kadar gelmiştir.Eserleri arasında Hal-ku'l-insân, Kitâbu'l-ibil, Ğarîbu'l-hadîs, Kitâbu'l-luğât, Kitâbu'n-nevâdir...yer almaktadır.

(Vefeyât, C.I, s.180/Hediye, C.I, s.197/F. Krenkow (Nihad M. Çetin), "Şeybânî"md.İA, C.XI, s.450)

79.İsmail Paşa, Keşfu'z-zunûn zeyli, C.II, s.146/İbnu'l-Esîr, a. g.e, C.1, s.3.

80.Ebû Zeyd Sa'îd b. Evs b. Şâbit el-Enşârî : (119/737)de Bas-ra'da doğmuş, (215/830)da orada vefat etmiştir. Lûgatçidir. Bûyûtâtu'l-'arab, hîle ve mahâle, el-Ebyât, el-Esmâ', el-Em-sâl, et-Teslîs, el-Cem' ve't-tesniye, el-Karâin, el-Luğât, el-Maşâdir, el-Mantîk ff'l-luğa ...vb. bir çok eseri vardır. (Vefeyât, C.II, s.120/Hediye, C.I, s.387/Zirikli, A'lâm, C.III, s.144)

81.İbnu'l-Esîr, a.g.e, aynı yer.

dâdî⁸² (v.230/844)⁸³, Amr b. Ebî 'Amr eş-Şeybânî⁸⁴ (v.231/845)⁸⁵ ve İbnu'l-A'râbî Muhammed b. Ziyâd⁸⁶ (v.231/845)⁸⁷ gibi alimler de ğaribu'l-ħadîs konusunda kitap yazmışlardır. Ancak bunlar muhtevaları itibariyle hemen hemen birbirinin aynıydılar, mahdut sayıdaki kelime ve izahatta ayrılıyorlardı. Zaten hazırlanışlarında sonraki eserin, öncekinin eksigini tamamlama gayesi yoktu.⁸⁸

Ebû 'Adnân es-Sulemî⁸⁹ (v.237/851) telif ettiği Ğaribu'l-ħadîs'inde hadîslerin isnâdlarını zikretmiş, eserini fıkıh ve sünen bablarına göre tertip etmişti. Bu da hacimli bir eser değildi.⁹⁰

Yukarıda zikredilen eserlerden hiç birisi de zamanımıza kadar gelememiştir⁹¹

---

82. Ebû'l-Hasen 'Ali b. el-Muğfire : Bağdatlı hadîs alimidir.

"el-Esrem" lakabıyla meşhur olmuştur.

Ğaribu'l-ħadîs ve Kitâbu'n-nevâdir adlı eserleri vardır.

(Hediye, C.I, s.669)

83. İsmail Paşa, a.g.e, aynı yer/İbnu'l-Esîr, a.g.e, C.I, s.4.

84. İshâk b. Mirâr'ın oğlu (bkz. 14 no'lu dn.)

85. İbnu'l-Esîr, a.g.e, (nşr. muk.) C.I, s.4.

86. Ebû 'Abdillah, Muhammed b. Ziyâd el-Bağdâdî : İbnu'l-A'râbî diye meşhurdur. Lûğatçidir.

Târîhu'l-kabâil, el-Elfâz, el-Envâ', Tefsîru'l-emsâl, el-Hayl, Şıfatu'z-zer', en-Nevâdir... eserlerinden bazılarıdır.

87. İbnu'l-Esîr, a.g.e, aynı yer.

88. Haţtâbî, a.g.e, aynı yer/İbnu'l-Esîr, a.g.e, C.1, s.6/Kâtip Çelebi, a.g.e, aynı yer.

89. Ebû 'Adnân el-Basrî, 'Abdu'l-A'lâ b. Hammâd b. Kaşr et-Tersî: Hadîsçi ve lûğatçidir.

Mâ cæ min'el-ħadîsi'l-me'sûr'an'in-Nebî (s.a.s.), Kitâbu'l-ğarib, Kitâbu'n-nahviyyîn adlı eserleri vardır.

(Hediye, C.1, s.493)

90. İsfahânî, a.g.e, aynı yer/İbnu'l-Esîr, a.g.e. (nşr. muk.) C.1, s.3.

91. Kâsım b. Sellâm, a.g.e. (nşr. muk.) C.1, s.h.

Bu asırdan bize ulaşan ilk eser Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî ⁹² (v.224/838)'nin Ğaribu'l-ħadıs'idir. O, "...Kırk yılda tamamladım. Bilgileri çoğu zaman ağızlardan (şifâhen) alıyor, ait olduğu yere koyuyordum. Ömrümün hûlasasıdır..." dediği eserinde hadıs-i şerifleri, sahâbeye tâbi'in hadıslerini râvileriyle, isnâdlarıyla vererek Ğarib lafızları izah etmiş, bazen fıkhi konu-

92. Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî el-Ezdi : Hadıs, fıkıh, edebiyat, kırâat, kelâm vb. çeşitli ilimlerle uğraşmış nahiv alimidir. (154/770)'de Herât'ta doğmuştur. Babası bir rum kölesiydi.

Basra'da el-Aşma'f, Ebû 'Ubeyde Ma'mer, Ebû Zeyd el-Ensâri, Ebû Muhammed el-Yezidi'den, Kûfe'de el-Ferrâ', el-Kisâf, İbnu'l-A'râbi, Ebû 'Amr eş-Şeybâni vb. den okumuştur. Lisâna önem vermesi yanında fıkıhta da allâme olmuştur. Verâ'sahibi rivayeti sağlam bir alimdi.

Önce Horasan valisi Herşeme'nin ailesinde (189/804), sonra Tarsus valisi Sâbit b. Nasr b. Mâlik nezdinde mürebbilik vazifesinde bulundu. Tarsus'ta (18) sene kadılık yaptı. Sonraki Horasan valilerinden 'Abdullah b. Tâhir de onu her suretle himaye etti. Bağdat'ta yaşadı ve haccını ifa ettikten sonra (224/838) Muharreminde Mekke'de vefat etti.

Ğaribu'l-muşannef'i en mühim eseridir. Ğaribu'l-ħadıs'i Haydarabad'da (1384/1964)'te basılmıştır. Kitâbu'l-emsâl ve el-Mecelle adlı darb-ı meseller kitabı (1300/1883)'te İstanbul'da basılmıştır. Kitâbu fedâilil-Kur'ân'ı sonradan verilmiş şekliyle muhafaza edilmiştir. Muhtelif eserlerinden parça ve iktibaslara bazı kaynaklarda rastlanmıştır. (20)'yi geçen eserlerinden bazılarının adları şöyledir: Ğaribu'l-Kur'ân, Mâ'âni'l-Kur'ân, 'Adedu İyi'l-Kur'ân, Kitâbu's-su'arâ', el-Makşûr ve'l-memdûd, el-Kırâat, el-Muzekker ve'l-muennes, Edebu'l-kâdi, el-Eymân ve'n-nuzûr, el-Emvâl, el-Hayd, et-Tahâret, en-Nâsih ve'l-mensûh vb.

(Vefeyât, C. III, s. 225/M. Muellifin, C. VIII, s. 101/Brockelmann, "Ebû 'Ubeyd" md. İA., C. IV, s. 57/Kâsım b. Sellâm, Ğaribu'l-ħadıs, (nşr. muk.) C. I, s. z-yc.)

lara da bahis açmıştır.⁹³ Eser, kendi sahasında ilk sistemli kitaptır.

el-Hasen b. Maḥbûb es-Serrâd⁹⁴ (v.224/839) ile bu tarihlerde hayatta olduğunu öğrendiğimiz, Kâsım b. Sellâm'ın katipliğini yapmış olan Sâbit b. Ebî Sâbit⁹⁵, İbnu'l-Ḥabîb olarak bilinen Ebû Ca'fer Muhammed el-Bağdâdî⁹⁶ (v.245/859)⁹⁷ ve Ebû Ca'fer Muhammed b. Kâdim el-Kûfî⁹⁸ (v.251/865)⁹⁹ de bu dönemde eser verenler arasındadır.

93. Kâsım b. Sellâm, a.g.e, (nşr. muk.), C.1, s.v./İbnu'l-Esîr, a.g.e, C.1, s.6./Zemahşerî, a.g.e, C.1, s.3./Kâtip Çelebi, a.g.e, aynı yer.

94. el-Hasen b. Maḥbûb b. Vehb b. Ca'fer es-Serrâd (ez-Zerrâd) el-Beclî, Ebû 'Alî (149/766-224/839): Usûlcü fakih, çeşitli ilimleri nefsinde toplamış bir muhaddistir. 'İlelu'l-ḥadîs, el-Buldân, Fedâilu'l-Kur'ân, et-Târîh, et-Tefsîr, ..eserleri arasındadır. (M. Muellifin, C.III, s.273)

95. İbnu'l-Esîr, a.g.e, (nşr.muk.), C.1, s.4. Sâbit b. Ebî Sâbit Sa'îd el-Kûfî Ebû Muhammed : el-Kâsım b. Sellâm'ın arkadaşlarından bir luğatçidir. Eserleri arasında Halku'l-insân, el-Farq (el-Firaq), Kitâbu bu'z-zecr ve'd-duâ', Kitâbu'l-vuhûş ve Muhtasaru'l-'arabiyye bulunmaktadır. (M. Muellifin, C.III, s.100)

96. Muhammed b. Ḥabîb b. Umeyye b. 'Amr el-Bağdâdî el-Hâşimî, Ebû Ca'fer : İbnu'l-Ḥabîb adıyla tanınmıştır. Çok sayıda kitap telif etmiştir: Eknâ's-şu'arâ', Elkâbu'l-kabâil, Ummehâtu a'yâni Benî 'Abdilmuṭṭalib, Ummehâtu'n-Nebî (s.a.s.), Ğaribu'l-ḥadîs, Târîhu'l-hulefâ'... eserlerinden bazılarıdır. (Hediye, C.II, s.14)

97. İbnu'l-Esîr, a.g.e, aynı yer/Kâtip Çelebi, a.g.e, C.II, s.1205.

98. İbn Kâdim, Muhammed b. 'Abdillah el-Kûfî Ebû Ca'fer: el-Ferrâ'nın arkadaşıdır. Ğarbu'l-Kur'ân, Ğaribu'l-ḥadîs, el-Kâfi fi'n-naḥv, el-Muhtasar fi'n-naḥv adlı eserleri vardır. (Hediye, C.II, s.15)

99. İbnu'l-Esîr, a.g.e, aynı yer/İsmail Paşa, a.g.e, aynı yer.

Yine bu asır alimlerinden el-Huṣenî¹⁰⁰ (v.286/899)'nin, Ğaribu'l-ḥadîṣinin onbir cüzünde nebevî hadîslerin, altı cüzünde saḥâbî ve üç cüzünde de tâbî'î hadîslerinin ğarîp lafızlarını izah ettiği nakledilmektedir.¹⁰¹

Kâsım b. Sellâm'dan sonra gelen İbn Kuteybe 'Abdullah b. Muslim¹⁰² (v.271/884), onun metodunu takip ederek kendi Ğaribu'l-ḥadîṣini yazmıştır.İbn Kuteybe, eserinin mukaddimesinde, başlangıç-

100.Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. 'Abdisselâm İbn Sa'lebe el- Kurtubî : "el-Huṣenî" lakabıyla meşhurdur.Sahâbî Ebû Sa'lebe el-Huṣenî'nin soyundandır.Hâfız muhaddis ve luğatçidir.İrak dahil bir çok yerlere seyahatler yapmıştır.Muḥammed b. Yaḥyâ, İsmâîl el-Muzenî, Muḥammed b. Vehb gibi alimlerden okumuştur.Sonra Endülüs'e dönmüş ve (286/899)'da orada vefat etmiştir.Şerḫü kitâbi'l-ḥadîṣ adlı eseri vardır. (Hediye,C.II,s.21/ M. Muellifin,C.X,s.168)

101.İbnu'l-Eṣîr, a.g.e,aynı yer.

102.İbn Kuteybe, Ebû Muḥammed 'Abdullah b. Muslim b. Kuteybe : el-Kuteybî veya nadiren el-Kutebî diye yad olunur.(213/828)'de Kûfe'de doğmuştur.Bir müddet Dînever'de kadılık yapmış, bilahere Bağdat'ta müderris olmuş ve (271/889)'da orada vefat etmiştir.

Asrının meşhur şeyhlerinden ders okuduklarının sayısı kırkı geçmektedir.İshâk b. Râhûye, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Ebû'l-Fadl er-Riyâşî ve el-Aşma'î bunlar arasındadır.

Edebî vetarihî anane bakımından "muhteliṭ" veya "iḳtitaṭçı" namı verilen Bağdat Nahr mektebinin ilk mümessilidir.Ancak muasırları gibi onun da malumatı zamanının bütün ilimlerine şamil idi.O devirde nüfuz sahibi olmaya başlayan Küttab'a, Kûfe sarf alimlerinin toplamış olduğu lisânî ve edebî malzeme ve tarihe dair bilgileri arz etmeye çalışmıştır.Reyflîğe karşı Kur'ân ve hadîsi müdafaa etmiştir.Kendisine yapılan dinsizlik isnadı üzerine müşebbihe aleyhine eser yazmıştır.İlmî ihatası çok geniş olan İbn Kuteybe'den oğlu Ahmed ve İbn Durustûye rivayette bulunmuşlardır.

ta Kâsım b. Sellâm'ın Ğarib'ini bu konuda yeterli bulduğunu, ancak araştırmalarından sonra onun eserine girmemiş bir hayli Ğarib lafzın mevcut olduğunu görmesi üzerine eserini kaleme aldığını söylüyor. Kâsım b. Sellâm'ın eseriyle kendi eserini kastederek "(...)artık bu iki kitaptan sonra Ğaribu'l-ħadıs konusunda kimseye söyleyecek söz kalmamış olacağını sanıyorum..." diyor.¹⁰³

Fakih, muhaddis, edebiyat ve luğat alimi İbrahim b. İshâk el-Harbi¹⁰⁴ (v.285/898) yazdığı Ğarbu'l-ħadıs'te, içerisinde tek bir Ğarib lafız dahi geçse, ħadısın muhtelif tarfıklarle gelen çeşitli metinlerini de zikrediyor ve böylece işi uzatıyordu. Hacimli bir eser olmasına rağmen kullanışlı olmadığından rağbet görmedi.¹⁰⁵

Eserleri arasında Edebu'l-kâtib, Ma'ânf`ş-şî'r, Ğaribu'l-Kur`ân, Ğaribu'l-ħadıs, 'Uyûnu'l-ahbâr, el-Eşribe, el-Mey-sir ve'l-kidâh, Te'vflu müşkili'l-Kur`ân, Te'vflu muhtelefi'l-ħadıs, İslâhu'l-ğalaṭ, Kitâbu'r-rahl ve'l-menzil, el-Mesâil ve'l-cevâbât, Tabakâtu's-şu'arâ', Kitâbu'l-envâ'... bulunmaktadır. Bunlardan bazıları basılmıştır.

(Vefeyât, C.II, s.246/Brockelmann, "İbn Kuteybe" md.İA, C.V/II, s.762/İbn Kuteybe, Ğaribu'l-ħadıs, (nşr.muk.)C.I, s.11-20. ve Te'vflu muhtelefi'l-ħadıs (nşr.muk.), s.h./L.History, s.346)

103. İbn Kuteybe, a.g.e, C.1, s.151-152/Kâsım b. Sellâm, a.g.e. (nşr. muk.)C.1, s.7/Kâtib Çelebi, a.g.e, C.2, s.1204/İbnu'l-Esîr, a.g.e, aynı yer/Zemahşeri, a.g.e, aynı yer.

104. Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk b. İbrâhîm b. Beşîr b. 'Abdillâh el-Harbi : Aslen Merv'li olan müellif Bağdat'ta yaşamıştır. Delâilu'n-nubuvvet, Ğaribu'l-ħadıs, Menâsiku'l-ħacc, İtti-bâ'u'l-embvât, Sucûdu'l-Kur`ân, el-Kudât ve's-şuhûd, el-Me-ğâzi, Zemu'l-ğıybet ... eserlerinden bazılarıdır. (Hediye, C.I, s.4)

105. Hattâbi, a.g.e, aynı yer/İbnu'l-Esîr, a.g.e, aynı yer/Zemahşeri, a.g.e, aynı yer.

Abdûlmelik b. Habîb el-İlbîrî¹⁰⁶ (v.239/853)¹⁰⁷, Şemir b. Hamdûye el-Herevî¹⁰⁸ (v.255/869)¹⁰⁹, "Muberrred" lakabıyla tanınan Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd¹¹⁰ (v.286/899)¹¹¹ ve "Sa'leb" lakabıyla meşhur olan Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Yezîd¹¹²

106. Abdûlmelik b. Habîb b. Suleymân b. Hârûn es-Sulemî, Ebû Mervân el-Endelufî, el-Mâlikî : İspanya'da küçük bir kasaba olan İlbîre ehliindedir. Doğuya yolculuk etmiş ve tekrar dönüp Kurtuba'ya yerleşmiştir. Hadîste hâfız ve tarihçidir. (174/790) yılında doğmuş ve (239/853)'te vefat etmiştir. İ'râbu'l-Kur'ân, Şerhu'l-Muvatta'li-Mâlik, Ğarîbu'l-hadîs, Fedâilu's-sahâbe, Hurûbu'l-İslâm, Kitâbu'l-mescideyn ... eserlerinden bazılarıdır. (Hediyye, C.I, s.624)

107. İbnu'l-Esîr, a.g.e, (nşr. muk.), C.1, s.6/Kâtip Çelebi, a.g.e, C.2, s.1205.

108. Şemir b. Hamdûye el-Herevî, Ebû Amr : Nahiv ve luğat alimi, ahbâr ve eş'âr ravisidir. Gençliğinde Irak'a giderek İbnu'l-A'râbî, Aşma'î, Ferrâ', Ebû Hâtim es-Sicistânî, Ebû Zeyd el-Ensârî, Ebû Ubeyd, Riyâşî vb.den tahsil görmüştür. Daha sonra Horasan'a dönüp Nağr b. Şumeyl ve el-Leys'ten okumuştur. (255/869)'da vefat etmiştir. Kitâbu'l-cim, Ğarîbu'l-hadîs, es-Silâh, el-Cibâl ve'l-Evdiye adlı eserleri vardır. (Hediyye, C.I, s.418/M. Muellifin, C.IV, s.306)

109. Hatîbî, a.g.e, aynı yer/İbnu'l-Esîr, a.g.e. (nşr. muk.) C.1, s.4/Zemahşerî, a.g.e, aynı yer.

110. Muhammed b. Yezîd b. Abdil'ekber es-Sumâlî el-Ezîdî: (210/826)'da Basra'da doğmuş, Bağdat'a yerleşip (286/899)'da burada vefat etmiştir. Arapça, edebiyat ve tarihte Bağdat'ın ileri gelenlerindenidir. Sa'leb'le arkadaş idi ve onunla münazara etmeyi severdi.

el-Kâmil, et-Te'âzî ve'l-merâsîf, İ'râbu'l-Kur'ân, Tabakâtun nuhtî'l-Başriyyîn... eserlerinden bazılarıdır. (Vefeyât, C.III, s.441/Hediyye, C.II, s.20/A'lâm, C.VIII, s.15)

111. İbnu'l-Esîr, a.g.e, aynı yer/Zemahşerî, a.g.e, aynı yer.

112. Ebû'l-Abbâs Sa'leb, Ahmed b. Yahyâ b. Yezîd (Zeyd) b. Sey-

‘Abdūmelik b. Ḥabīb el-İlbīrī¹⁰⁶ (v.239/853)¹⁰⁷, Şemir b. Ḥamdūye el-Herevī¹⁰⁸ (v.255/869)¹⁰⁹, "Muberrred" lakabıyla tanınan Ebū'l-‘Abbās Muhammed b. Yezīd¹¹⁰ (v.286/899)¹¹¹ ve "Sa‘leb" lakabıyla meşhur olan Ebū'l-‘Abbās Ahmed b. Yahyâ b. Yezīd¹¹²

- 106.‘Abdūmelik b. Ḥabīb b. Suleymân b. Hârûn es-Sulemī, Ebū Mervân el-Endelufī, el-Mâlikī : İspanya’da küçük bir kasaba olan İlbīre ehliindedir.Doğuya yolculuk etmiş ve tekrar dönüp Kurtuba’ya yerleşmiştir.Hadiste hâfız ve tarihçidir. (174/790) yılında doğmuş ve (239/853)’te vefat etmiştir. İ‘râbu’l-Kur‘ân, Şerhu’l-Muvatta‘li-Mâlik, Ğarību’l-ḥadīs, Fedâilu’s-şahâbe, Ḥurûbu’l-İslâm, Kitâbu’l-mescideyn ... eserlerinden bazılarıdır.(Hediyye,C.I,s.624)
- 107.İbnu’l-Esīr,a.g.e,(nşr. muk.),C.1,s.6/Kâtip Çelebi,a.g.e, C.2,s.1205.
- 108.Şemir b. Ḥamdūye el-Herevī , Ebū‘Amr : Nahiv ve luğat alimi, ahbâr ve eş‘âr ravisidir.Gençliğinde Irak’a giderek İbnu’l-A‘râbī, Asma‘ī, Ferrâ‘,Ebū Ḥâtim es-Sicistânī, Ebū Zeyd el-Enşârī, Ebū‘Ubeyd, Riyâşī vb.den tahsil görmüştür.Daha sonra Horasan’a dönüp Nadr b. Şumeyl ve el-Leys’ten okumuştur.(255/869)’da vefat etmiştir. Kitâbu’l-cfm, Ğarību’l-ḥadīs,es-Silâh, el-Cibâl ve’l-Evdiye adlı eserleri vardır.(Hediyye,C.I,s.418/M. Muellifin,C.IV, s.306)
- 109.Ḥattâbī,a.g.e,aynı yer/İbnu’l-Esīr,a.g.e.(nşr.muk.)C.1,s.4/Zemahşerī,a.g.e,aynı yer.
- 110.Muhammed b. Yezīd b. ‘Abdil‘ekber es-Sumâli el-Ezdi: (210/826)’da Basra’da doğmuş, Bağdat’a yerleşip (286/899)’da burada vefat etmiştir.Arapça, edebiyat ve tarihte Bağdat’ın ileri gelenlerindedir.Şa‘leb’le arkadaş idi ve onunla münazara etmeyi severdi. el-Kâmil, et-Te‘âzi ve’l-merâşī, İ‘râbu’l-Kur‘ân, Tabakâtu’n nuḥti’l-Başriyyīn...eserlerinden bazılarıdır.(Vefeyât,C.III, s.441/Hediyye,C.II,s.20/A‘lâm,C.VIII,s.15)
- 111.İbnu’l-Esīr,a.g.e,aynı yer/Zemahşerī,a.g.e,aynı yer.
- 112.Ebū’l-‘Abbās Sa‘leb, Ahmed b. Yahyâ b. Yezīd (Zeyd)b. Sey-

(v.291/903)¹¹³ da hicrî üçüncü asır ğaribu`l-ħadîs müellifleri arasında yer almaktadır.

Bu asrın başlarında Ma`mer b. el-Musennâ ile müstakil hale gelen ğaribu`l-ħadîs ilmi`nin Kâsım b. Sellâm ile sistem kazandığını, İbn Kuteybe tarafından da daha zenginleştirildiğini müşahede ediyoruz.

yâr eş-Şeybânî : (200/815) yılında Bağdat`ta doğmuştur. Arapça, şiir ve luğat tetkiklerine (16) yaşında başlayan Sa`leb, nahiv ve luğatte Kûfelilerin imamı, ilmi ihatası çok geniş, mütefennin bir alimdi. İbnu`l-A`râbî, Zubeyr b. Bekkâr, Ferrâ`, Esrem, Seleme b. `Aşım, Niftaveyh, Ebû`Amr ez-Zâhid gibi bir çok alimden muhtelif ilim dallarında tahsil yapmıştır. İbnu`l-Enbârî, Ebû`Omer ez-Zâhid ve el-Ahfeşu`l-Aşğar onun talebeleri arasındadır. Alimliği ve müderrisliği sıfatiyle, vezir İsmâîl b. Bûlbûl sayesinde saraydan yüksek bir maaş alıyordu. (13) yıl müddetle Bağdat valisi Muhammed b. `Abdillah b. Tâhir`in oğullarına hocalık yaptı. (291/903)`te vefatından sonra, çok zengin olan kütüphanesini vezir el-Kâsım b. `Ubeydillah satın aldı.

Eserlerinden el-Faşîh, Kavâ`idu`ş-şî`r ve Mecâlisu Sa`leb basılmıştır. Diğerleri el-Maşûn fi`n-nahv, İhtilâfu`n-nahviyyîn, Me`âni`l-Kur`ân, Ğaribu`l-Kur`ân, Me`âni`ş-şî`r, el-Kırâât, eş-Şevâzz, el-Emsâl, el-Eymân, el-Elfâz ... dır. (Mevdû`ât, C.I, s.210/ Vefeyât, C.I, s.85/R. Paret, "Sa`leb" md. İA, C.X, s.123)

113. İbnu`l-Esîr, a.g.e. (nşr.muk.) C.1, s.5/Zemahşerî, a.g.e, aynı yer/ Kâtip Çelebi, a.g.e, aynı yer.

II - Hicri IV. Asırda Ğaribu'l-hadıs İlimi :

Bu yüzyılda Ğaribu'l-hadıs ilmiyle meşgul olup eser veren alimler arasında Kâsım b. Muhammed el-Enbârî¹¹⁴ (v.304/916)¹¹⁵, Ebû Mûsâ el-Hâmidî¹¹⁶ (v.305/917)¹¹⁷, Seleme b. 'Âsım el-Küffî¹¹⁸ (v.310/922)¹¹⁹, el-Câd diye maruf Ebû Bekr eş-Şeybânî¹²⁰ (v.311/

114.İbnu'l-Enbârî Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr Ebû Muhammed (271/885-304/916) : Hadıs ve lisan alimlerinden tarihçi, edebiyat ve Ğarib ilmini bilen meşhur bir müelliftir. Seleme b. 'Âsım ve Ebû 'İkrime ed-Dabıyy`den okumuştur.

Muhafaza edilebilmiş tek eseri, oğlu Ebû Bekr Muhammed`in rivayet ettiği Mufaddalıyât Şerhi`dir. Diğer eserleri Halku`l-insân, Halku`l-feres, el-Emsâl, el-Makşûr ve`l-memdüd, el-Muzekker ve`l-muennes, Ğaribu`l-hadıs, Şerhu`s-seb`i`t-tıvâldir. (Mevdü`ât, C.II, s.212/M. Muellifin, C.VIII, s.115/Brockelmann, "Enbârî"md. IA, C.IV, s.266)

115.İbnu'l-Esfr, a.g.e. (nşr.muk.), C.1, s.5/Zemahşerî, a.g.e, aynı yer/Kâtip Çelebi, a.g.e, aynı yer.

116.Ebû Mûsâ Suleymân b. Muhammed b. Ahmed el-Bağdâdî el-Hâmidî: Kûfe nahvi alimlerindedir. Nahvi Sa`leb`den öğrenmiş, vefatından sonra ona halef olup yerini almıştır. Basralılardan da öğrenmiş ve iki nahvi mezcetmiştir. Beyân ilmi, Arapça, luğat ve şiir bilgisinde yeganeydi. (305/917)`de vefat etmiştir, Bağdat`ta medfundur.

Bir çok kitabından Halku`l-insân, es-Sebk ve`n-nidâl, en-Nebât, el-Vuhûş ve nahivle ilgili bir kitabını zikredebiliriz. (Vefeyât, C.II, s.140)

117.İbnu'l-Esfr, a.g.e, aynı yer/İbnu'n-Nedîm, el-Fihrist, s.129.

118.Ebû Muhammed Seleme b. 'Âsım en-Nahvî : Kûfeli Arapça alimidir. Me`âni'l-Kur`ân ve Ğaribu`l-hadıs isimli eserleri vardır. (A`lâm, C.I, s.172)

119.Kâtip Çelebi, a.g.e, aynı yer/İbnu'l-Esfr, a.g.e, aynı yer.

120.Ebû Bekr Muhammed b. 'Osmân b. Musebbih eş-Şeybânî : el-Câd diye meşhurdur. (311/923)`te vefat etmiştir.

el-Elifât, el-'Arûd, el-Fark, el-Kırâât, Me`âni'l-Kur`ân, el-Muzekker ve`l-muennes, en-Nâsih ve`l-mensûh...adlı eserleri vardır. (Hediye, C.II, s.29)

923)¹²¹, İbn Keysân¹²² (v.320/932)¹²³ ve İbn Dureyd¹²⁴ (v.321/933)¹²⁵ isimlerini görüyoruz.

"ed-Delâil" adıyla bilinen "Kitâbu'd-delâil fi şerhi mâ ağfele Ebû'Ubeyd ve'bn Kuteybe"nin sahibi Endülüslü alim Kâsım b. Sâbit es-Serakustî¹²⁶ (v.302/914) eserini tamamlayamadan vefat edince, babası Sâbit b. Hazm¹²⁷ (v.313/925), bazı ilavelerle oğlunun eserini tamamladı. Kâsım b. Sâbit'in, Endülüs'te telif edilenlerin en mükemmeli o-

121. İbnu'n-Nedîm, a.g.e, aynı yer/İbnu'l-Esîr, a.g.e, aynı yer.

122. İbn Keysân Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm b. Keysân Ebû'l-Hâsen : Muberrred ve Sa'leb'den tahsil görmüş olan İbn Keysân, Basra ve Kûfe nahv mekteplerinin görüşlerini bilir, Basralılarınkini tercih ederdi. (320/932) yılında vefat etmiştir. Muhezzeb, es-Selâmât, el-Burhân, Ğaribu'l-hadîs, Ma'htelefe fi hi'l-Basriyyûn ve'l-Kûfiyyûn, el-Muzekker ve'l-muennes, vb. eserleri vardır. (Hediye, C.II, s.23/Mevdû'ât, C.I, s.203)

123. dn.121'deki kaynaklar ve Kâtip Çelebi, a.g.e, aynı yer.

124. İbn Dureyd Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. 'Atâhiye el-Ezdi (223/837-321/933) : Aslen Kahtânlı olup Basra'da doğmuştur. Sicistânî, Riyâşî, Uşnandânî ve Asma'î'nin yeğeni Abdurrahman vb. alimlerden okumuştur. Muhtelif suretlerde Ummân, Cezîretu'bnî'Omer ve İran'da bulundu. Daha sonra Bağdat'a yerleşip burada vefat etti. "Eş'aru'l-'ulemâ' ve A'lemu's-şu'arâ'" unvanını kazandı. Devrinin en alim lisancısı, en salâhiyetli ve yüksek zevkli şiir münekkidiydi.

Değişik konularda çok çeşitli kitapları vardır: el-Cemhere fi 'ilmi'l-luğa, es-Serc ve'l-licâm, el-Melâhîn, el-İştikâk, el-Envâ', Zuvvâru'l-'Arab, el-Muctebâ, Ğaribu'l-Kur'ân, el-Luğât ... eserlerinden bazılarıdır. (Vefeyât, C.III, s.448/J. Pedersen, "İbn Dureyd" md. İA, C.V/II, s.724)

125. İbnu'n-Nedîm, a.g.e, aynı yer/İbnu'l-Esîr, a.g.e, aynı yer.

126. Kâsım b. Sâbit b. Hazm b. 'Abdirrahman b. Mu'tarraf b. Süleymân b. 'Avfî Ebû Muhammed (255/868-302/914) : Mâlikî muhaddistir. Babasıyla Mısır ve Haremeyn'e yolculuk etmiş, hadîs toplamıştır. Sonra da beldesine geri dönmüştür. Kitâbu'd-delâil ve Ğaribu'l-hadîs'i vardır. (Hediye C.I, s.826)

127. Sâbit b. Hazm es-Serakustî Ebû'l-Kâsım (219/834-313/925) : Sera-

larak değerlendirilen Ğaribu'l-ħadıs'ı de yine babası tarafından ri-
vayet edilmiştir.¹²⁸

Telife başladığı eseri tamamlamaya ömrü vefa göstermeyen Ebû'l-
Huseyn (Omer b. Muhammed b. el-Kâdı (v.328/939)¹²⁹, Ebû Bekr Muhammed
b. Kâsım el-Enbârî¹³⁰ (v.328/940)¹³¹, Ahmed b. Hanbel'in Musned'i üze-
rine Ğaribu'l-ħadıs'ını yazan ve Ğulâmu Sa'leb diye tanınan Ebû Omer
Muhammed b. Abdilvâhid¹³² (v.345/956)¹³³, Ahmed b. el-Hasen el-Kin-

kust'ta kadılık yapmış ve orada vefat etmiştir. Hâfız muhaddistir.
Ğarib, luğat, nahv ilimleri ve şiirle meşgul olmuştur. Kitâbu'd-de-
lâil'i vardır. (Hediyye, C.I, s.248/M. Muellifin, C.III, s.99)

128. İbnu'l-Esîr, a.g.e. (nşr. muk.), C.1, s.5.

129. İbnu'l-Esîr, a.g.e. (nşr. muk.), C.1, s.6/Kâtip Çelebi, a.g.e, aynı yer/
İbnu'n-Nedîm, a.g.e, aynı yer.

Not : Araştırma imkanı bulabildiğimiz tabakât kitaplarında müelli-
fin hayat hikayesine rastlıyamadık.

130. Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım el-Enbârî (271/885-328/940) : Sa'leb i-
le beraber okumuştur. Babasından ders görmüş, onun hocalık yaptığı
camide ders okutmuştur. Hafızasının harikulade kuvvetiyle temayüz
etmiştir. Edebiyat ve luğatte devrinin allamesi, en çok ezberi ola-
nıdır. Kur'an ilimleri, Ğaribu'l-ħadıs ve müşkil konularında telif-
lerde bulunmuştur.

Kitâbu'l-eddâd, el-İdâh fi'l-vakf ve'l-ibtidâ', Kitâbu'l-ħadıs fi Ki-
tabillâh, Ğaribu'l-ħadıs, Şerhu'l-kâfi, el-Muzekker ve'l-Muennes,
el-Müşkil ... eserlerinden bazılarıdır. İbnu'l-Esîr'in me'hazları
arasında onun Ğarib'i de geçmektedir. (Vefeyât, C.III, s.463/.....

..... "Enbârî" md., İA., C.IV, s.266)

131. İbnu'l-Esîr, a.g.e. (nşr. muk.) C.1, s.5/Kâtip Çelebi, a.g.e, aynı yer.

132. Muhammed b. Abdilvâhid b. Ebî Hâşim el-Bağdâdî Ebû Omer : Ğulâmu
Sa'leb diye meşhurdur. (261/874)'te doğmuş, (345/956)'da vefat et-
miştir. Edebiyatçı ve luğatçidir.

Esmâ'u's-su'arâ', Şerhu kitâbi'l-faşih li-Sa'leb, Fâitu'l-faşih, Fâ-
itu'l-mustahsin, Fâitu'l-cemhere, es-Sâ'a, el-Aşerât, eş-Şurâ, el-
Kabâil, el-Medhal ve'z-ziyâdât fi'l-luğa, el-Yevâkit fi'l-luğa vb.
eserleri vardır. (Hediyye, C.II, s.42)

133. İbnu'l-Esîr, a.g.e. (nşr. muk.) C.1, s.6/Zemahşerî, a.g.e, C.1, s.4/Kâ-
tip Çelebi, a.g.e, aynı yer.

di¹³⁴ (v.346/957)¹³⁵ İbn Durustûye (Deresteveyh) ‘Abdullah b. Ca‘fer¹³⁶ (v.347/958)¹³⁷ ve Ebû ‘Ali İsmâ‘îl b. Kâsım el-Kâli¹³⁸ (v.356/966)¹³⁹ bu asrın, ğaribu‘l-ħadıs mevzuunda eser yazmış müelliflerindendir.Şi‘f alim İbn Bâbüye el-Kumfî¹⁴⁰ (v.381/991)‘nin de Ğarfi-

134.Ahmed b. el-Huseyn (el-Hasen) el-Kindî (?-346/957) : Muhaddistir.Ğaribu‘l-ħadıs ilminde telifte bulunmuştur.(M.Muelliffn,C. I,s.207)

135.Hattâbi,a.g.e,aynı yer/İbnu‘l-Esîr,a.g.e.(nşr.muk.),C.1,s.7/Kâtip Çelebi,a.g.e,C.2,s.1197,1205/İbnu‘n-Nedîm,a.g.e,s.130.

136.İbn Durustûye ‘Abdullah b.Ebi Muhammed Ca‘fer (258/771-347/958): Meşhur nahivcilerdendir, ilmi ihatası çok geniş bir alimdir.Nahivde Basra mektebine bağlıdır.Edebiyatı Bağdat‘ta İbn Kuteybe, Muberrid vb.dan okumuştur.Dârekutnîh’in hocalarındandır.Babası da muhaddislerdendir.

el-İrşâd fi‘n-naħv, Şerhu‘l-faşih, er-Redd‘alâ‘l-mufaddal,er-Redd alâ‘l-Halîl, Ğaribu‘l-ħadıs, Ahbâru‘n-nuħât, el-Hidâye... adlı eserleri vardır.(Vefeyât,C.II,s.247/Mevdû‘ât,C.II,s.201)

137.İbnu‘l-Esîr,a.g.e.(nşr.muk.),C.1,s.6/Kâtip Çelebi,a.g.e,C.2,s.1205/İbnu‘n-Nedîm,a.g.e,aynı yer.

138.Ebû ‘Ali İsmâ‘îl b. el-Kâsım b. ‘Ayzûn b.Hârûn b. ‘İsâ b. Muhammed b. Selmân el-Kâli: (288/901)de Menazcird (Malazgirt)‘te doğmuştur.Dedesi Selmân, Emevî ‘Abdumelik b. Mervân‘ın azadlısıdır.İlim tahsili için çeşitli beldeleri dolaşmış, Bağdat ve Musul‘da ikamet atmış, daha sonra Bağdat‘tan Kurtuba‘ya gitmiş ve orada yerleşip (356/966)‘da vefat etmiştir.

Zamanının, şiir ve Basra nahvini en iyi ezberlemiş olanlarından- dir.İbn Dureyd, İbnu‘l-Enbârî, Niftâveyh, İbn Durustûye, Ebû Ya‘lâ el-Mûsîlî vb.dan muhtelif ilimler tahsil etmiştir.Ebû Bekr ez-Zebîdî‘ye hocalık yapmıştır.

el-Emâli, el-Bâri‘ (5000 varaklık alfabetik luğati), el-Makşûr ve‘l-memdûd, Fa‘altu ve ef‘altu, Makâtilu‘l-fursân, Mu‘allağa-i Seb‘a şerhi vb. eserleri vardır.(Vefeyât,C.I,s.204)

139.Kâtip Çelebi,a.g.e,C.1,s.216.

140.İbn Bâbüye el-Kumfî Muhammed b. Ahmed b. ‘Ali b. Huseyn b. Mûsâ

bu'l-hadis telif ettiği nakledilmektedir.¹⁴¹

Bu asırda yapılan en mükemmel çalışma olarak Ebû Suleymân el-Hattâbi¹⁴² (v.388/998)'nin Ğaribu'l-hadis'i gösterilmektedir. Müellif, eserinin mukaddimesinde, Kâsım b. Sellâm ve İbn Kuteybe'nin usûlünü takip ettiğini ifadeyle onların eserlerinde yer almayan ğarib lafızları topladığını belirtmektedir. Kitabında sırayla nebevî hadisler, sahâbi^{ve} tâbi'î hadislerinde geçen ğarib lafızları izah etmiş, sonunda da halk arasında meşhur olan ve fakat asıl maksadına zıt düşecek şekilde tahrif edilen bazı hadislerin tashihine yer vermiştir.¹⁴³

Kâsım b. Sellâm ve İbn Kuteybe'nin eserleri yanında Hattâbi'nin Ğarib'i de olmuş ve bu üç eser uzun bir müddet ana kaynaklar olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁴

---

b. Bâbüye Ebû Ca'fer (? -381/991): Bir çok telifi ve risalesi vardır. İsbâtu'l-vaşıyye li'Ali b. Ebi Tâlib, el-Emâli fi'l-hadis, İmtihânu'l-mecâlis, Tefsiru'l-Kur'an, Sevâbu'l-a'mâl, Ğaribu'l-hadis, Medinetu'l-'ilm ... eserlerinden bazılarıdır. (Hediye, C.II, s.52-53)

141. İsmail Paşa, a.g.e, aynı yer.

142. Ebû Suleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb, el-Hattâbi el-Bustî: Mükemmel tasnifler sahibi, fakih, edib ve muhaddistir. (388/998)'de Bust şehrinde vefat etmiştir.

Irakta Ebû Ali es-Saffâr ve Ebû Ca'fer er-Rezzâz'dan okumuştur. Hâkim en-Nisâbüri, 'Abdulğaffâr el-Fârisî, Ebû'l-Kâsım el-Hattâbi vb. de ondan rivayetlerde bulunmuşlardır.

Ğaribu'l-hadis, Me'âlimu's-Sunen (Ebû Dâvûd'un Sunen'inin şerhi) A'lâmu's-sunen fi şerhi'l-Buhârî, eş-Şeccâc fi's-seccâc, Şe'nu'd-du'a', İşlâhu'l-ğalat vb. eserleri vardır. (Vefeyât, C.I, s.453)

143. Hattâbi, a.g.e, vrk.2ab.

144. İbnu'l-Esîr, a.g.e, C.1, s.8-9?

III - H. V. Asırda Ğaribu`l-hadıs İlimi :

Bu asrın başlarında vefat etmiş olan Ebû`Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî<sup>145</sup> (v.401/1010), öncekilerden farklı bir metod takip ederek Kur`ân-ı Kerim ve hadıs-i şeriflerde geçen Ğarib lafızları birlikte incelediği Kitâbu Ğaribeyi`l-Kur`ân ve`l-hadıs adlı eserini meydana getirmiştir. Herevî, eserini alfabetik usûlle tertip ederek Ğarib lafızların luğat, i`rab ve manasını açıklamıştır. Kullanışlı bir eser olduğundan meşhur olmuş, rağbet görmüştür.¹⁴⁶

Eserine Semtu`s-Sureyyâ ff me`ânî Ğaribi`l-hadıs ismini vermiş olan Ebû`l-Kâsım İsmâ`îl b. Hasan el-Beyhakî<sup>147</sup> (v.402/1011)<sup>148</sup>, Takribu`l-Ğaribeyn adlı Ğaribeyn sahibi Ebû`l-Feth Suleym b. Eyyûb er-Râzî<sup>149</sup> (v.447/1055) ile Ğaribu`l-hadıs`ini alfabetik usûlle hazırlamış olan Sahih-i Muslim râvisi İsmâ`îl b. `Abdilġafir¹⁵⁰ (v.449

145. Ebû`Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed (veya b. `Abdirrahmân) el-`Abdi el-Herevî el-Fâşânî : Büyük alimlerden dir. Luğat alimi Ebû Mansûr el-Ezherî`nin arkadaşıdır ve ondan istifade etmiştir. Meşhur eseri Kitâbu Ğaribeyi`l-Kur`ân ve`l-hadıs`tir. Eski elbise giymekten ve halvette kalmaktan hoşlanırdı. Bazı Horasan edibleri hakkında söylendiği gibi o da zevk-neşe meclislerinde edeb ehliyle muâşeret ederdi. Herât yakınındaki Fâşân köyüne nisbetle kendisine "Fâşânî" de denilmektedir. (401/1010)`da vefat etmiştir. (Vefeyât, C.I, s.79/ M. Muellifin, C.II, s.150)

146. İbnu`l-Esîr, a.g.e, C.1, s.8-9.

147. el-Beyhakî, İsmâ`îl b. el-Huseyn (veya el-Hasen) b. `Abdillah Ebû`l-Kâsım (328/939-402/1011) : Hanefî alimdir. el-Hilefiyyât, Semtu`s-sureyyâ, eş-Şâmil ff`l-furû`, Kifâyetu`l-fukahâ`, el-Mucerred ff`l-furû` ve Nakdu`l-istilâm adlı eserleri vardır. (Hediye, C.I, s.209)

148. İbnu`l-Esîr, a.g.e. (nşr.muk.), C.I, s.6.

149. Ebû`l-Feth Suleym b. Eyyûb b. Suleym er-Râzî: Şâfi`î fakih ve edibtir. Şam`a yerleşmiş olup Rey şehrine nisbetle kendisine er-Râzî denilirdi. Hacc dönüşü Kızıldeniz`de boğularak ölmüştür. el-İşâre, Ğaribu`l-hadıs ve et-Takrib eserlerinden bazılarıdır. (Vefeyât, C.II, s.133)

150. İsmâ`îl b. `Abdilġafir : Muhaddistir. Sahih-i Muslim`i rivayet et-

1057)¹⁵¹, Ebû'Ubeyde Ma'amer'in Ğarîb'ine¹⁵² ve Ebû'Ubeyd el-Herevî'nin Ğarîbeyn'ine reddiye yazdığını¹⁵³ öğrendiğimiz 'Abdolvâhid b. Ahmed el-Melîhî¹⁵⁴ (v.463/1070)¹⁵⁵ de yine hicrî beşinci asrın Ğarîbu'l-hadîs alimlerindedir.

Ebû'Ubeyd el-Herevî'nin Kur'ân ve hadîs Ğarîblerini bir arada inceleyip tefsir ettiği Ğarîbeyn'ini kaleme alması bu asrın, Ğarîb ilmi açısından yenilik arzeden yönüdür, denilebilir.

---

miştir.(449/1057)'de vefat eden müellifin Ğarîbu'l-hadîs'i vardır.(M. Muellifin,C.II,s.276)

151.İbnu'l-Esîr,a.g.e.(nşr.muk.),C.1,s.6/Kâtip Çelebi,a.g.e,aynı yer.

152.Kâtip Çelebi,a.g.e,C.2,s.1204.

153.İsmâil Paşa,Hediyetu'l-Şârifin,C.1,s.634.

154.'Abdolvâhid b. Ahmed b. Ebi'l-Kâsım el-Herevî:"el-Melîhî" lakabıyla meşhurdur.Hâfız muhaddis ve fakihdir.(463/1070) yılında vefat etmiştir.

İçinde bin hadîs, bin Ğarîb, bin hikaye ve bin beyit bulunan "Ravda"sı vardır.el-Herevî'nin Ğarîbeyn'ine reddiye yazmıştır. Ayrıca Ğarîbu'l-hadîs de telif etmiştir.(Hediye,C.I,s.634)

155.Kâtip Çelebi,a.g.e,C.1,s.1204.

IV - Hicri VI. Asırda Ğaribu'l-Ħadıs İلمي :

Bu asırda yaşıyan alimlerden İbrâhım b. Muhammed en-Nesevi¹⁵⁶ (v.519/1125)'nin, Kâsım b. Sellâm'ın Ğarib'ini, kullanışlı bir tarzda yeniden tertip etmiştir.¹⁵⁷ Ebû'l-Ħasen 'Abdulġâfir el-Fârisi¹⁵⁸ (v.529/1134)¹⁵⁹ Mecma'ul-ġarâib fi ġaribi'l-Ħadıs adlı eserini yazmıştır.

Hicri altıncı asırda, ġaribu'l-Ħadıs ilmine dair yazılan eserlerin en meşhuru, en mükemmeli Zemaġşeri¹⁶⁰ (v.538/1143)'nin el-Fâik fi ġaribi'l-Ħadıs isimli kitabıdır.Bu eser, alfabetik o-

156.İbrâhım b. Muhammed b. İbrâhım en-Nesevi el-'Amidi Ebû İshâk : Şâir, luġatçı ve muhaddistir.Çeşitli yerlere yaptığı seferlerinde çok sayıda hadıs dinlemiştir.Ğaribu'l-Ħadıs'i vardır. (519/1125)'de Nisâbûr'da vefat etmiştir.(M.Muellifin,C.I,s.83)

157.İbnu'l-Esîr,a.g.e.(nşr.muk.)C.1,s.6.

158.Ebû'l-Ħasen Abdulġâfir b. İsmâ'îl b. 'Abdilġâfir b. Muhammed b. 'Abdilġâfir b. Ahmed b. Muhammed b. Sa'îd el-Fârisi : Hadıs ve Arapçada imamdır.Beş yaşında Kur'ân okumuş, itikâdi konuları Farsçayla, kulaktan öğrenmiştir.el-Cuveyni'den okumuştur.İlim ehli bir aileye mensuptur ve bütün aile fertlerinin onun yetişmesine katkısı olmuştur.Ħarizm, Gazne ve Hindistan'a seyahatler yapmış, sonra Nisâbûr'a dönüp hadıse yazdırmış,hatiblik yapmıştır.(451/1059-1060)'da doğmuş,(529/1134)'te Nisâbûr'da vefat etmiştir.

el-Mufhim li-şerhi ġaribi Şahîhi'l-Muslim; es-Siyâk li-târîhi Nisâbûr, Mecma'ul-ġarâib fi ġaribi'l-Ħadıs vb. eserleri vardır. (Vefeyât,C.II,s.391)

159.İbnu'l-Esîr,a.g.e,aynı yer.

160.Ebû'l-Kâsım Maġmûd b. 'Omer b. Muhammed b. 'Omer el-Ħarizmi ez-Zemaġşeri : (467/1074)'te doğmuştur.Ayağının birisi kopuktu ve tahta bir ayakla yürürdü.Bir ara Mekke'ye gitti ve Beytullah'ta mücâvir kaldı.Bunun için kendisine "Cârullah"(Allah'ın komşusu) lakabı verildi.Mekke'den dönrükten sonra (538/1143)-te Curcâniye (Ħarizm)'de vefat etti.

Mu'tezilî idi ve mu'tezilî olanlara destek olurdu.Devrinde

larak tertip edilip bize ulaşan ilk ğaribu`l-ħadıs telifidir. Ancak müellif, gerçekten ismine layık bu üstün eserinde, kelimele-
rin ilk iki harfinde alfabetik usûle riayet etmiş, son harflerin
tertibini kendine has bir kafiye esasına göre yapmıştır. Böyle o-
lunca, önce gelmesi gereken lafzın sonraya kaldığı varittir. Bu
da aranılan kelimeyi anında bulmayı -bir ölçüde de olsa- engelle-
mektedir. Eser, bu yönüyle pek pratik olmamıştır.¹⁶¹

Beyânu`l-Hakk lakabıyla meşhur, Cumelu`l-ġarâib fi ġaribi`l-
ħadıs adlı eserin sahibi Ebû`l-Kâsım Mahmûd b. Ebf`l-Huseyn en-
Nisâbüri¹⁶² (v.550/1155 civarı)¹⁶³, onaltı ciltten müteşekkil bü-
yük bir Ğaribu`l-ħadıs meydana getirdiği rivayet edilen Ebû Şucâ`
Mahmûd b. Ali ed-Dehhân¹⁶⁴ (v.590/1193)¹⁶⁵ ve şif alim Ebû`l-Ha-

---

kendisine müracaat edilen bir alimdir. Edebiyatı Ebû Mansûr
Nasr`dan öğrenmiştir. Tefsir, hadıs, nahv, luğat, beyân ilmi vb.
konularda mükâmmel eserleri vardır. Çeşitli vesilelerle şiir-
ler de yazmıştır.

el-Keşşâf, el-Muħaccât bi`l-mesâili`n-nahviyye, el-Fâik, Esâ-
su`l-belâġa, Muteşâbihu esmâ`i`r-ruvât, el-Enmûzec, el-Kıstâs,
el-Mustekşâ, Divânu`ş-şî`r, el-Emâli vb. eserleri vardır. (Ve-
feyât, C.IV, s.254)

161. İbnu`l-Esîr, a.g.e, C.1, s.9/Zemahşerî, a.g.e, C.1, s.5/Kâtip Çele-
bi, a.g.e, C.2, s.1206.

162. Mahmûd b. Ebf`l-Hasen b. el-Huseyn en-Nisâbüri Ebû`l-Kâsım Nec-
muddîn: Dilci müfessirdir. İ`câzu`l-beyân fi me`ânî`l-Kur`ân,
Halku`l-insân, Cumelu`l-ġarâib... adlı eserleri vardır. (A`-
lâm, C.VIII, s.43)

163. Kâtip Çelebi, a.g.e, C.2, s.1205.

164. Ebû Şucâ` Muhammed b. `Ali b. Şu`ayb İbnu`d-Dehhân Fahrüddîn el-
Baġdâdî: Çeşitli vesilelerle Musul, Meyyâfârikîn (Diyarbakır), Di-
meşk ve Mısır`da bulunmuş, görevler yapıp dostlar kazanmıştır.
Sonra Şâm`a yerleşmiştir. Irak yoluyla hacdan dönerken Hille`de
vefat etmiştir (590/1193). Faziletli, ilmi ihatası geniş bir alim-
dir. Ferâizle ilgili cetveller hazırlamış, bir tarih tedvin et-
miş ve (16) ciltlik Ğaribu`l-ħadıs yazmıştır. Şiirleri de vardır.
(Vefeyât, C.IV, s.105)

165. İbnu`l-Esîr, a.g.e. (nşr.muk.) C.1, s.7/Kâtip Çelebi, a.g.e, C.2, s.1206

sen Sa'îd er-Râvendî¹⁶⁶ (v.573/1177) de bu asırdaki ğarîb ehlinin diğeri simalarıdır. Râvendî, eserine Ğarîbu'n-nihâye fi'l-ğadîs ismini vermiştir.¹⁶⁷

Bu asırdan, ehemmiyet arzeden bir başka çalışma da Ebû Mûsâ el-İşfahânî¹⁶⁸ (v.581/1185)'nin el-Mecmû'u'l-muğîs fi ğarîbeyi'l-Kur'ân ve'l-ğadîs'idir. İşfahânî, Ebû'Ubeyd el-Herevî'nin metoduyla, onun eserine almamış olduğu Kur'ân ve hadîslerde geçen ğarîb lafızları toplamıştır. Müellif, sadece mecbur kaldığı az sayıdaki kelimeyi Herevî'den nakletmiştir. Kitap, bu haliyle Herevî'nin Ğarîbeyn'i ve kendisinden önce telif edilen, Kur'ân ve hadîs ğarîblerinin tefsiri konusunda müşterek olarak hazırlanmış diğeri eserlerin tamamlayıcısı niteliğindedir.¹⁶⁹

İşfahânî'nin muasırı Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî¹⁷⁰ (v.597/1200) de bir Ğarîbu'l-ğadîs telif etmiştir. Müellif, eserinde Herevî'nin

166. Ebû'l-Hasen Sa'îd b. Hibetillah b. el-Hasen er-Râvendî eş-Şî'î Kutbüddîn : (573/1177) yılında vefat etmiş olan müellifin İh-kâmu'l-ağkâm, el-İ'câz fi şerhi'l-icâz, el-İğrâb ve'l-i'câb, Tefsiru'l-Kur'ân, Tehâfutu'l-felâsife, Hulâşatu't-tefâsîr, er-Râi' fi ş-şerâi', Şerhu âyâti'l-ağkâm, Ğarîbu'n-nihâye fi'l-ğadîs vb. bir çok şerh, hâşiye ve risaleleri vardır. (Hediye, C.I, s.392)

167. İsmâil Paşa, a.g.e, s.147.

168. İbnu'l-Esîr'in en-Nihâye'sinde (C.I, s.9.), kendisine müracaat edilen, ilmi ihatası çok geniş, hâfız ve imam vasıflarıyla tanıttığı Ebû Mûsâ el-İşfahânî hakkında, araştırma imkanı bulduğumuz tabakât kitaplarından bilgi edinemedik.

169. İbnu'l-Esîr, a.g.e, C.1, s.9-10/Kâtip Çelebi, a.g.e, aynı yer.

170. İbnu'l-Cevzî, Abdurrahmân b. 'Ali b. Muhammed Ebû'l-Ferec (Ebû'l-Fadâil) Cemâluddîn (510/1116 - 597/1200) : Hanbelî fakihî, vâiz ve çeşitli ilimlere muttali olan bir Arap müellifidir. İlim seyahatlerinden sonra Bağdad'a yerleşmiş, vaazlarına ve telife devam etmiştir. (300) eser yazdığını söyleyen müellifin (100)'den fazla kitabının adı kaynaklarda yer almaktadır. Tarihten vaaza kadar çok çeşitli konuda telifte bulunmuştur.

metodunu takip etmiştir. Ancak, az sayıda ğarib lafzın izahı müstesna, bu kitap onun eserinin hadfs ğariblerinin tefsirini ihtiva eden kısımlarının bir kopyası mahiyetindedir.¹⁷¹

Hicrî altıncı asırdan bahsederken, Zemaşserî'nin el-Fâik`i ve İşfahâni'nin Kitâbu'l-ğaribeyn`ini, bu asrın en zikre değer ğarib tefsiri çalışmaları olarak ifade edebiliriz.

---

el-Muntazam ve multekâtu`l-multezem, Kitâbu şifati`s-safve, Telbîsu İblîs, Kitâbu`l-ezkiyâ`, Kitâbu`l-ĥamkâ ve`l-muġaf-felîn, Zemu`l-hevâ, el-Mevdû`ât vb. eserleri vardır. (Vefeyât, C.II, s.321/Brockelmann, "İbnu`l-Cevzi" md.İA., C.V/II.s. 851.)

171. İbnu`l-Esîr, a.g.e, C.1, s.10/Kâtip Çelebi, a.g.e, aynı yer.

V - Hicri VII. Asır ve Sonraki Dönemlerde Ğaribu`l-ħadıs İلمي :

Ğaribu`l-ħadıs ilmine dair çalışmaların bu asırda zirveye ulaştığını görüyoruz.Hicri nc asırda Ma`mer b. el-Musenn ile başlıyan mütevazi Ğaribu`l-ħadıs tefsiri alışmaları, İbnu`l-Esır el-Cezeri¹⁷² (v.606/1209)`nin en-Nihye fi Ğaribi`l-ħadıs ve`l-eser`i ile artık en olgun meyvesini vermiştir.İbnu`l-Esır, nceki alimlerden kendisine intikal eden bilgi hazinesini de değerlendirmiş, konu onun elinde derinlik ve genişlik kazanmıştır.O güne kadar Ğaribu`l-ħadıs ilmi sahasında yapılmış olan çalışmalar en-Nihye ile, hem metod ve hem muhteva bakımından, kelimenin tam manasıyla sona ermiştir.Buna rağmen onun, kendi eseri hakkında tevazu

172.Mecdudđın Eb`s-Sa`dt el-Mubrek b. Ebi`l-Kerem Muħammed b. Muħammed b. `Abdikerm b. `Abdilvhid eş-şeybni İbnu`l-Esır el-Cezeri : (544/1148-1149)`da (Musul yakınında bir belde olan) Ceziretu`bni`Omer`de doğdu.Edebiyat ve nahvi Musul`da İbn Dehhn ve Eb`l-Harem el-Mekki`den okudu.Bağdat ve Musulda, aralarında Eb Bekr Yahy b. Sa`dn, Eb`l-Fadl et-Tsi, İbn Kuleyb ve `Abdulvehhb b. Sukeyne`nin de bulunduğu çeşitli hocalardan hadıs ve nahiv öğrendi.

Kendisinden rivayet edenler arasında oğlu, şihb et-Tsi,Fahruddın b. el-Buhri, el-Kışış vb. bulunmaktadır.

Emir Kaymazin hizmetine giren İbnu`l-Esır, daha sonra Seyfudđın Ğzi`nin halefleri Mes`d b. Mevdd ve Nruddın Arslanşah`ın divan baş katipliğini yaptı.Bir hastalık sebebiyle kötürüm olunca evine kapanmış ve eserlerinin çoğunu bu halinde yazmıştır.Evini sfiler için bir ribt haline getirmiş, emlakini de oraya vakfetmiştir.(606/1209)`da vefat eden müellifin Cmi`u`l-uşl fi eħdiđi`r-Rasl, en-Nihye, el-İnşf fi`l-cem` beyne`l-keşf ve`l-keşşf, el-Muştafa ve`l-muħtr fi`l-ed`iye ve`l-ezkr,el-Bedi`fi`n-nahv, eş-şfi, Tehzıbu fuşli İbn Dehhn, Divnu`r-resil, el-Furk ve`l-ebniye vb. telifleri vardır.(Vefeyt,C.III,s.289/Hediyye,C.II,s.2/en-Nihye, (nşr.muk.),C.I,s.9-15/Togan Zeki Velidi,"İbnu`l-Esır"md.İA, C.V/II,s.851)

gösterdiğini, ihtiyatı elden bırakmadığını bizzat kendi kalemin-den okuyoruz.¹⁷³

Gerçekten de İbnu'l-Esîr'den sonra , "Kun'atu'l-erîb fi tefsiri'l-ğarîb"ismiyle Kâsım b. Sellâm'ın Ğarîb'inin muhtasarını yazan Muvaffakuddîn İbn Kudâme (v.620/1223)¹⁷⁴, Muvaffakuddîn 'Abdullaţif el-Bağdâdî¹⁷⁵ (v.629/1231)¹⁷⁶ ve İbnu'l-Hâcib 'Osmân b. 'Omer¹⁷⁷

173. İbnu'l-Esîr, a.g.e, C.1, s.12/Kâtip Çelebi, a.g.e, C.2, s.1989.

174. Muvaffakuddîn Ebû Muhammed 'Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî : Araştırabildiğimiz kaynaklardan müellif hakkında bilgi edinemedik.

175. Muvaffakuddîn 'Abdullaţif b. Yûsuf b. Muhammed b. 'Ali b. Es'ad Ebû Muhammed : Aslen Musul'lu olup (557/1162)'de Bağdat'ta doğmuş ve (629/1231)'de yine orada ölmüştür. "İbnu'l-Lebbâd" diye anılır. Bağdat'ta sarf, nahv, fıkıh, hadîs v.s. tahsil etti. Bir Mağriblinin teşvikiyle felsefe, tabî'î ve ğaybî ilimlerle uğraştı ve bu sahalarda da üstad oldu. Çeşitli bilimleri ihata etmiş büyük bir alim, verimli bir muharrirdir. Musul, Suriye ve Mısır'a yaptığı seyahatlerde büyük ilgi gördü ve çeşitli kişilerle tanıştı. Tekrar Şam, Halep ve Erzincan'a seyahatler yaptı. Gelişen hadiseler onu tekrar Bağdat'a dönmeye mecbur etti.

O devirdeki bütün ilimlerde telifleri vardır. Ahbâru Mışır el-Kebir, İhtişâru ârâ'i Hipokrat ve Eflâtûn, İhtisâru edviye el-mufrede li'bni Semcûn, İhtişâru kitâbi'l-'akl, Hams mesâil en-nahviyye, 'Umde fi usûli's-siyâse, Ğaribu'l-hadîs, el-Kelâm fi'z-zât ve's-sıfât vb. bir çok edebî, tıbbî, felsefî risale ve makaleler telifatı arasındadır. (Hediyye, C.I, s.614-616/M. Th. Houtsma, "Abdullaţif"md. İA, C.I, s.92)

176. Kâtip Çelebi, a.g.e, C.2, s.1204.

177. 'Osmân b. 'Omer b. Ebi Bekr b. Yûsuf b. 'Allâme Cemâluddîn Ebû 'Amr b. el-Hâcib el-Kurdi (570/1174 - 646/1248) : Mısır'da, İsnâ köyünde doğmuştur. Kâhire'de Kur'an'ı hıfzetmiş, Şâtıbî'den Kur'an ilimlerini, Ebû'l-Cûd'dan kırsât-ı seb'ayı öğrenmiştir. Ebû Mansûr el-Enbârî'den mâlikî fıkını, Şâtıbî ve İbnu'l-Bennâ'dan edebiyat okudu. Hocaları arasında Bûsîrî vb. da vardır. Fıkıh ve arûzda eser vermesine rağmen nahv ilminde temayüz et-

(v.646/1248)¹⁷⁸ den başka ğaribu`l-ħadıs konusunda müstakil eser yazan bir alime rastlamıyoruz.

İbnu`l-Esır`in en-Nihâye`sini telifinden sonraki asırlarda ğaribu`l-ħadıs tefsirine dair yapılan çalışmaların, yine muhtelif muhtelif şekillerde onun eseri üzerine yapıldığını görüyoruz. Zira, Şafiyyuddın Maħmûd b. Ebi Bekr el-Urmevi (v.723/1323)-nin en-Nihâye`ye yaptığı zeyldeki hadıslerle Celâluddın es-Suyûti (v.911/1505)`nin et-Tezyîl ve`l-teznîb `alâ Nihâyeti`l-ğarib adlı eserindeki az sayıda hadıs dışında, İbnu`l-Esır ğarib lafızların tamamını incelemiştir.¹⁷⁹

Bu önemli eser üzerine yapılan diğer çalışmalar arasında İmâduddın Ebû`l-Fidâ İsmâ`îl b. Muhammed el-Ba`li (v.785/1383)`nin el-Kifâye fi nazmi`n-nihâye ismiyle en-Nihâye`yi manzum olarak tertip ettiğine şahit oluyoruz. İsmâ b. Muhammed es-Şafevi (v.953/1546) ve `Ali b. Husâmiddın el-Hindî (v.975/1567) en-Nihâye`nin birer muhtasarını yazmışlardır. Yine Celâluddın es-Suyûti de ed-Durru`n-nesîr telhîşu Nihâyeti`bni`l-Esır adıyla bir muhtasar yazmıştır.¹⁸⁰

Bu arada, Kâsım b. Sellâm`ın ve İbn Kuteybe`nin eserlerine reddiye yazdığı ifade edilen Ebû `Ali Hasen b. `Abdillah el-İsfa-

---

miştir. Bu konuda bir çok noktalarda selefleriyle ihtilaf halindedir. Mısır ve Mağrib mâlikî fıkhnı tevhid etmiştir. Daha sonra Şam`a gelen İbnu`l-Hâcib, Emeviye camiinin mâlikî zâviyesinde ders okutmuştur.

Dili sadedir. Eserleri arasında el-Kâfiye, eş-Şâfiye, el-Makşadu`l-celîl fi`ilmi`l-Halîl, el-Emâli, el-Kaşîdetu`l-muvaşşaha bi`l-esmâ`i`l-muennese, el-Muhtasar fi`l-furû`, Muhtasaru`l-muntehâ vb. bulunmaktadır. (Vefeyât, C.II, s.413/Mevdû`ât, C.II, s.177/Moh. Ben. Cheneb, "İbnu`l-Hâcib" md.İA, C.V/II, s.856)

178. İbnu`l-Esır, a.g.e. (nşr.muk.), C.1, s.8.

179. İbnu`l-Esır, a.g.e. (nşr.muk.), C.1, s.8/Kâtip Çelebi, a.g.e, C.2, s.1207.

180. İbnu`l-Esır, a.g.e, aynı yer.

hâni¹⁸¹ ile Mehduddîn (Muhezzezbuddîn) İbnu`l-Hâcib¹⁸² ve Fustu-
ka¹⁸³ isimleri de ğaribu`l-ħadıs ilmiyle uğraşmış olan alimler
arasında geçmektedir. Ancak bunların yaşadığı dönem ve vefat ta-
rihleri hakkında, araştırma yapabildiğimiz tabakât kitaplarında
hiç bir malumata rastlıyamadık.

---

181. Kâtip Çelebi, a.g.e, C.2, s.1204.

182. Kâtip Çelebi, a.g.e, C.2, s.1206.

183. İbnu`l-Esfir, a.g.e. (nşr.muk), C.1, s.7/İbnu`n-Nedîm, a.g.e,
s.129.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL KÜTÜPHANELERİNDEKİ

Ğ A R İ B U ' L - H A D İ S Y A Z M A L A R I

İstanbul`da araştırma imkanı bulduğumuz kütüphanelerde, muhtelif asırlarda yaşamış dokuz müellifin ğaribu`l-ħadıs e dair müstakil eserlerinin yazmalarını tesbit edebildik.Çalışmamızın bu bölümünde, müelliflerinin vefat tarihlerine riayetle, yazmaların en eski tarihli olanının tavsifini verdik.Eserin birden fazla yazması varsa, istinsah tarihi sırasına gözetmeye çalışarak bunların da yerlerini gösterdik.

I . İbn Kuteybe Ebû Muhammed ‘Abdullah b. Muslim ed-Dineverî, İslâhu ğalata Ebf‘Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm fi ğaribi`l-ħadıs (İslâhu`l-ğalat). Sülm. Ktb., Ayasofya blm. no: 457.

Şirâzeli, mukavva cild içinde 167x125 (136x85) mm. ebadında 103 varaktan müteşekkil bir macmûanın 22^a - 54^b varakları arasında yer almaktadır.Kağıdı orta kalınlıkta saman renginde olup her sayfada 17 satır vardır.Yarı harekeli nesihle istinsah edilmiş, siyah mürekkep kullanılmıştır.Hadıs başlıklarının yazısı iricedir.

Müellif, tefsirinde şeyhine (el-Kâsım b. Sellâm) muhalefet ettiği bazı ğarib lafızları, içinde geçtiği hadıs-i şerifleri de vererek şâhidlerle izah etmiştir.

Vrk. 22^a da bu nüshanın istinsahına esas alınan diğer nüshaların silsile kaydı, vrk. 54^b de kırâat ve semâ‘ kaydı mevcuttur.

Başı 22^b: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ أَخْبَرَنَا الشَّيْخُ الْإِمَامُ الْعَالِمُ الْوَاحِدُ حُجَّةُ الْإِسْلَامِ أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَابِ قَرَأَهُ عَلَيْهِ ...
... وَ ذَكَرَهُ كَعَبِ الْأَحْبَارِ وَالْأَحْبَارِ الْعُلَمَاءِ كَانَتْ قِيلَ عَالِمِ الْعُلَمَاءِ : 54^a سَوْنُ
أَوْ صَاحِبِ الْعُلَمَاءِ هَذَا وَمَا أَشْبَهَهُ .

Mecmûa içinde ayrıca, 1^a- 21^b varakları arasında hadîslerde geçen ve akla muhâlif gibi görünen bazı hususları açıklayan bir risâle; 55^a- 93^b arasında Kitâbu tefsiri'l-elfâzı'l-muşkil fi'l-Muhezzeb; 94^a- 103^b arasında Kitâbun fihî min me'ânî elfâzı'l-Muhezzeb fi'l-Muzehheb risâleleri yer almaktadır.

II . Ebû Suleymân Ahmed b. Muhammed el-Hatîbî el-Bustî,
Ġaribu'l-hadîs. Sülm. Ktb., Refsulküttâb blm. no: 234.

Miklebli, şîrâzeli, müzehheb zincirek ve beyzî semseli, koyu kahverengi deri cild içinde 212x171 (bxb) mm. ebadında 1+395+1 varaktır. Orta kalınlıkta, kirli sarı renkte, âharlı kağıda nesih ile yazılmış olup siyah mürekkep kullanılmıştır. 65 - 72 ve 170 - 174. varaklar fildişi rengindedir. Bunların başka birisi tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Sayfalardaki satır sayısı 17 - 19 arasında değişmektedir.

Vrk. 1^b- 9^b arasındaki mukaddimede Ġaribu'l-hadîs ilmiyle ilgili usûl ve târihî bilgi verilmekte, bundan sonra 25 kitap halinde sırayla nebevî hadîsler, sahâbe ve tâbi`in hadîslerindeki Ġarîb lafızlar işlenmektedir. Her bir kitap müstakil olup sonları varakın "a" sayfasına denk getirilmiş, "b" sayfası boş bırakılarak takiben kitap bir sonraki varakın "a" sayfasında başlatılmıştır.

Vrk. 395^b de nüshanın Ahmed b. Muhammed b. 'Abdilazîz el-Kâfî tarafından h. 488`de istinsah edildiği yazılıdır.

Hâmişlerinde şerhler vardır. Vrk. 1^a da kitabın adı ile birlikte bazı notlar, vrk. 395^b de kırâat ve şîrâ ile ilgili kayıtlar yer almaktadır.

Başı 1^b : أخبرنا الإمام الفقيه أبو الحسن عبد الواحد بن إسحاق بن أحمد بن محمد بن علي بن عمر الديناني ... قاله أبو سليمان أحمد بن محمد بن إبراهيم الخطابي رحمه الله بسم الله الرحمن الرحيم رب يتر ولا تعثر الحمد لله باري النسم واهب القسم الحكيم فيما أنشأو
دبر الخبير ...

Sonu 395^a : ... حديث ميمون بن مهران إنه قال عليك بكتاب الله فإن الناس قد بهوا :
به فكنا يروى فانما هو بهوا مهوز أي أنشأ به واستأضوا بحقه ...

Bir defa tamir görmüş olmasına rağmen kapaklar ve varaklar yer yer rutubet ve güve tahribine maruz kalmıştır. (Örnek - 1.)

el-Hattâbf`nin Ğarîb`inin diğ er nüshaları,

- 1 . Sülm. Ktb., Fâti h blm., no. 1114 (I.C.) ve
- 2 . Sülm. Ktb., Fâti h blm., no. 1115 (II.C.)`dedir.

Not: Eserin Mekke`de tahkikli olarak basıldığını şifâhen öğrenmiş bulunuyoruz.

III . Ebû`Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevf,

Kitâbu Ğarîbeyi`l-Kur`ân ve`l-ħadîs, Âtîf Ef. Ktb., no: 2734.

Şîrâzeli , miklebli, beyzî semseli, sırtı siyah deri, kahve-rengi deri cild içinde 230x162 (185x120) mm. ebadında 6+327+3 varaktır.Âharlı, saman renginde biraz kalınca bir kağıda az hareketli Arap neshi ile yazılmıştır.Her bir sayfada 31 satır mevcuttur. 1 - 18 ve 213 - 221. varaklar fildişi renginde olup bir başka elden çıktığı anlaşılmaktadır.Siyah mürekkep kullanılmış olup kitap başlıklarının yazısı iricedir.Bâb başlıkları ve noktalar kırmızı mürekkep kullanılarak yazılmıştır.

Mukaddimeden sonra vrk. 2^a da Kitâbu`l-hemze başlıyor.Eserde, âyet ve hadîslerde geçen Ğarîb lafızlar şâhidler getirilerek izah ediliyor.

Baştaki 1. vikâye varakında temellük kayıtları, 3-6. vikâyelerde kitabın fihristi, vrk. 1^a da vakıf kaydı yer alıyor.

Bu nüsha, Hasan b. Ya`kûb b. Ahmed tarafından h. 508`de istinsah edilmiştir (vrk. 327^b).

Hâmişlerinde, karşısında izahı yapılan kelimeyi gösteren kırmızı mürekkeple yazılmış maddeler vardır.

Baş 1^b: بسم الله الرحمن الرحيم قال ابو عبيد احمد بن محمد الهروي صاحب الأزهري
سبحان من له في كل شيء شاهد بأنه إله واحد ...

Sonu 327^b: ... في اليهء وهي الغلاة التي لا يهتدى لظرفها ولا ماء فيها والأهم
البلد الذي لا علم به .

Ebû`Ubeyd el-Herevf`nin Ğarîbeyn`inin öteki nüshaları,

- 1 . Köprülü Ktb., no. 379 (III.C.),
- 2 . " " , no. 265 ,
- 3 . Topkapı " , no. M-189 (I.C.),
- 4 . Üniversite Ktb., no. 711-Arapça (IV.C.),

- 5 . Köprülü Ktb., no. 377 (II.C.),
- 6 . " " , no. 376 (II.C.),
- 7 . " " , no. 375 (III.C.),
- 8 . Nuruosmâniye Ktb. , no. 591 ve
- 9 . Râğıp Paşa " , no. 1422`de bulunmaktadır.

IV . ‘Abdulğâfir el-Fârisî,

Mecma‘u’l-ğarâib ve menba‘u’r-reğâib, Sülm. Ktb., Ayasofya blm., no:4758.

Şîrâzeli, ebrûlu mukavva cild içinde 200x160 (165x125) mm. ebadında 2+304+2 varaktır. Saman renginde, âharlı, orta kalınlıkta bir kağıda harekesiz Mağribî nesih ile yazılmıştır. Siyah mürekkep kullanılmıştır. Satır sayısı 27 - 31 arasında değişmektedir. Baştan itibaren vrk. 129^a`daki "faslu’r-râ`ma`a`l-`ayn"a kadar bâb ve fasıl başlıklarının üstüne kırmızı çizgi çekilmiştir.

Eser, mukaddimesinden sonra vrk. 3^a`da bâbu harfi`l-hemze ma`a sâyiri`l-hurûf ile başlıyor, vrk. 303^b`de bâbu`l-yâ`ile bitiyor.

Vrk. 304^a`da, h. 526`da Muhammed b. Muhammed el-Berrî Lutfullah tarafından istinsah edildiği yazılıdır.

Hâmişlerinde siyah mürekkeple irice yazılmış maddeler, yer yer şerhler vardır.

Başı 1^b: *بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ رَبِّهِمْ بِفَضْلِكَ الْحَمْدُ لِلَّهِ سَبَبُ الْأَسْبَابِ
مَفْتَحُ الْأَبْوَابِ مَقْلَبُ الْقُلُوبِ ...*

Sonu 303^a: *... لِمَا لَا يَهْتَدَى فِي الْيَهَاءِ ... طَرَقَهَا وَلَا مَاءَ فِيهَا ...*

Eser büyük ölçüde tamir görmüş, bazı yerleri okunamaz haldedir. (Örnek - 2.)

‘Abdulğâfir el-Fârisî`nin Mecma‘ının bir diğer nüshası da Tokapı Sarayı Ktb., no. A-543`de mevcuttur.

V . ez-Zemahşeri Ebû'l-Kâsım Cârullah,
el-Fâik fi ğaribi'l-hadıs, Sülm. Ktb., Ayasofya blm., no:4707.

Şifrâzeli, miklebli, zicfirekli, salbek ve şemseli, tezhipli koyu kahverengi deri cild içinde 295x175 (280x120) mm. ebadında 2+293+1 varaktır.

Aharlı, fildişi renginde, normal kalınlıkta bir kağıda az harekeli nesih ile yazılmıştır. Mürekkebi siyahtır. Başlık durumundaki harfler, hadısların başlangıcı ve râvîsinin ismi kırmızı mürekkepledir. Her sayfada 33 satır vardır. Bütün sayfalar tezhipli cetvel içinde olup varak 1^b'de tezhipli serlevha vardır.

İlk iki harfinin alfabetik sırasına riayet edilerek ğarib kelimeler, içinde geçtiği hadıslar verilerek şâhidlerle izah ve tefsir edilmiştir.

Vrk. 293^a'da h. 516'da istinsah edildiği yazılıdır.

Hâmişlerinde yer yer kısa şerhler vardır. Baştaki vikâye varakında kitabın fihristi verilmiş. Vrk. 1^a'da vakıf kaydı vardır.

Başı 1^b: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ وَبِہٖ تَقٰی قَالَ جَارُ اللّٰهِ الْعَلَمَةُ اسْتَاذُ الدِّیْنِیَا فُضْیْلُ خُوَارِزْمِ
رَئِیْسُ الْاِفَاضِلِ اَبُو الْقَاسِمِ مَحْمُودُ بْنُ عَمْرِو بْنِ زَخْرَجٍ شَكَرَ اللّٰهُ سَعِیْہِ السُّمْدِ اللّٰهِ الَّذِیْ فَتَقَّ
لِسَانَ الذِّبْیَحِ بِالْعَرَبِیَّةِ الْبَیِّنَةِ ...

Sonu 293^a: ... وَاحْمَدُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلٰی مَا اَوْلٰی مِنْ مَنجَہِ وَ اِفَاضِلٌ مِنْ نَعْمَہِ وَ اَصْلٰی
عَلٰی سَیِّدِ الْاَوَّلِیْنَ وَ الْاٰخِرِیْنَ مُحَمَّدٍ وَآلِہٖ اَجْمَعِیْنَ الطَّاهِرِیْنَ اٰمِیْنِ یٰرَبَّ الْعٰلَمِیْنَ .

Zemahşeri'nin el-Fâik'inin öteki nüshaları,

- 1 . Sülm. Ktb., Refsülküttâb blm., no. 1093 (I.C.),
- 2 . " " , " " , no. 1094 (II.C.),
- 3 . " " , " " , no. 1095 (III.C.),
- 4 . " " , Molla Çelebi " , no. 142 ,
- 5 . " " , Damad İbrahim Paşa blm., no. 1128,
- 6 . " " , Hacı Beşir Ağa blm., no. 635 ,
- 7 . Nuruosmaniye Ktb., no. 4774 (I.C.),
- 8 . " " , no. 4775 (II.C.),
- 9 . Üniversite Ktb., no. 3181,
- 10 . Atıf Ef. " , no. 2737 (II.C.),
- 11 . Sülm. Ktb., Yusuf Ağa blm., no. 369 ,
- 12 . " " , Ayasofya " , no. 4708 ,

- 13 . Köprülü Ktb., no. 382 ,
- 14 . Sülm. Ktb., Şehid Ali Paşa blm., no. 2650 ,
- 15 . " " , Hamîdiye blm., no. 379 ,
- 16 . Nuruosmaniye Ktb., no. 4773 ,
- 17 . Üniversite Ktb., no. 672 Arapça ,
- 18 . Râğıp Paşa " , no. 1423 ,
- 19 . Sülm. Ktb., Çorlulu Ali Paşa blm., no. 453 ,
- 20 . Köprülü Ktb., no. 381 ,
- 21 . Sülm. Ktb., Lâleli blm., no. 3574 (I.C.),
- 22 . " " , " " , no. 3575 (II.C.),
- 23 . " " , Hâlet Ef. blm.,no. 562 (I.veII.C.),
- 24 . " " , Şehid Ali Paşa blm., no. 2651 (I.C.),
- 25 . " " , " " " " , no. 2652 (II.C.),
- 26 . " " , Fâtih blm., no. 5220 ,
- 27 . " " , Yeni Cami blm. no. 1136 (I.C.),
- 28 . " " , " " " , no. 1137 (II.C.) ve
- 29 . " " , " " " , no. 1135`te mevcuttur.(Örnek-3.)

Not: el-Fâik`in 1324/ 1906`da Haydarâbâd, 1364/1945`te Mısır, 1366/1947`de Kâhire ve tarihsiz olarak yine Mısır`da basılmış olduğunu tesbit edebildik.

VI . Ebû Mûsâ Muhammed b. Ebî Bekr el-İsfahânî,
Kitâbu`l-muğîs fi ğarîbeyi`l-Kur`ân ve`l-hadîs, Köprülü Ktb.,
no:330.

Şîrâzeli, zincirekli, salbek ve şemsesi ince tezhipli, kahve-rengi deri cild içinde 260x180 (200x125) mm. ebadında 2+319+2 vaktir. Krem rengi, âharlı, biraz kalınca bir kağıda az harekeli nesih ile, siyah mürekkeple yazılmıştır.Bâb ve ifade başlıkları i-ricedir.Her sayfada, I. cildde 19 , II. cildde 27 satır vardır.

Kitap, mukaddimeden sonra vrk. 5^a`da kitâbu`l-hemze ile başlıyor, I. C. vrk. 172^a`da bâbu`ş-şîn ma`a`l-yâ`ile bitiyor.II. C. vrk. 173<sup>b</sup>`de kitâbu`s-sâd ile başlıyor.Eserde âyet ve hadîslerdeki ğarîb lafızlar, kitâb ve bâb tertibiyle izah ediliyor.Kitâbu`l-yâ`ın sona ermesiyle eser de bitiyor.

Kitabın I. cildi h. 668 , II. cildi de h. 674 senesinde 'Abdulhamid b. 'Omer b. 'Abdulhamid es-Sencâri eş-Şeybânî tarafından istinsah edilmiştir, (vrk. 172^a).

Vrk. 1^a'daki muhtelif kayıtlar arasında bazı manzûmeler, hâmişlerde maddeler ve bazı şerhler var.

Başı 1^a: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ رَبِّ یَسِّرْ لِّیْ بِاَللّٰهِ الْحَمْدُ لِلهِ یَجْمَعُ مُحَمَّدٌ ... اِمَّا بَعْدُ فَاِنِیْ
لَا طَالِعَتْ كِتَابَ الْغُرَبِیِّیْنَ لِابِی عَمِیْدٍ الْهَرَوِیِّ ...
2^a: ... وَ سَمِیْتُهُ كِتَابَ الْمَجْمُوعِ الْمَغِیْثِ فِیْ غُرَبِیِّیِّ الْقُرْآنِ وَ الْحَدِیْثِ ...
5^b: ... كِتَابَ الْهَمْزَةِ تَسْمِیْ سَجَاذَا الْفَاوِنِ بِبَابِ الْهَمْزَةِ مَعَ الْبَاءِ ...
Sonu 319^b: ... وَ اخْتَمْتُ الْكِتَابَ بِمَا خْتَمْتُ بِهِ الْهَرَوِیِّ كِتَابَهُ وَ هُوَ مَا وَجَدْتُهُ عَلٰی ظَهْرِ جِزْءٍ لِّیْ بِخَطِّ عَتِیْقٍ اَنْشَدَهَا ...

Kitap rutûbet tahribatına maruz kalmış, baştan ve sondan tahir görmüş.

İsfahânî'nin el-Muğîs'inin bir başka nüshası da Sülm. Ktb., Şehid Ali Paşa no. 303'te mevcuttur.

VII . İbnu'l-Esfr el-Cezerî,

en-Nihâye fi ğaribi'l-ħadîs ve'l-eser, Sülm. Ktb., Damad İbrahim Paşa blm. no. 423.

Şîrâzeli, miklebli (bir kısmı kopmuş), zincîrek, salbek, şemse ve köşebendi tezhipli kahverengi deri cild içinde 271x183 (198 x130) mm. ebadında 483+2 varaktır. Saman renginde, orta kalınlıkta şharlı bir kağıda, siyah mürekkep kullanılarak Arap neshi ile yazılmıştır. Başlıklar kırmızı mürekkepledir. Her sayfada 31 satır vardır.

Aslında vikaye varakı olduğu anlaşılan vrk. 1^b- 2^a, ya, Deriş Muhammed b. Ahmed tarafından müellifin haltercemesi ilave edilmiş. Eserin mukaddimesinde tarih ve usûl bilgisi verilmektedir. Vrk. 5^b'den itibaren, alfabetik olarak, bâblar halinde hadîs ğariblerinin izahı yapılmış.

H. 604'te eş-Şeyh (?) el-Ħanefî tarafından istinsah edilmiştir. Kayıтта müellifin bizzat kendisine okunan nüshadan çıkarılan nüshanın kopyası olduğu, esas alınan bu nüshanın da "zâil" maddesinin sonuna kadar yine müellife okunduğu yazılıdır.

Hâmişlerinde kırmızı mürekkeple yazılmış maddeler vardır.

Vrk. 2^a da temellük kayıtları bulunmaktadır.

Başı 2^b: *بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ*

Sonu 483^a:

*على نعمة بجميع محامده ...
... ومنه حديث قيس
كل يوماء يقصر الطرف عنها ارقلتها قلاصنا ارقاؤا والحمد لله وحده.*

Formaları dağılmış, yer yer silinmeler olduğundan okunamıyor.

Büyük ölçüde güve tahribi var. (Örnek - 4)

İbnu'l-Esîr el-Cezerî'nin en-Nihâye'sinin öbür nüshalarının bulunduğu yerler de şöyledir :

- 1 . Topkapı Ktb., no. EH-690 (I.C.) ,
- 2 . Köprülü Ktb., no. 467 (I.C.) ,
- 3 . " " , no. 468 (II.C.) ,
- 4 . " " , no. 469 (III.C.) ,
- 5 . " " , no. 470 (IV.C.) ,
- 6 . Sülm. Ktb., Damad İbrahim Paşa blm. no. 424 (I.C.) ,
- 7 . " " , " " " " no. 425 (II.C.) ,
- 8 . " " , " " " " no. 426 (III.C.) ,
- 9 . " " , Hacı Selim Ağa blm. , no. 243 ,
- 10 . Köprülü Ktb., no. 466 ,
- 11 . Bayezid Devlet Ktb., no. 1075 (III.C.) ,
- 12 . " " " , no. 1076 (IV.C.) ,
- 13 . Nuruosmaniye Ktb. , no. 1288 (I.C.) ,
- 14 . " " , no. 1289 (II.C.) ,
- 15 . Sülm. Ktb., Carullah Ef. blm. no. 432 (I.C.) ,
- 16 . " " , " " " " no. 433 (II.C.) ,
- 17 . " " , Bağdatlı Vehbi Ef. blm. no. 1911 ,
- 18 . " " , Ayasofya blm. no. 4781 (I.C.) ,
- 19 . " " , " " no. 4782 (II.C.) ,
- 20 . Köprülü Ktb. no. 471 ,
- 21 . Rağıp Paşa Ktb. no. 360 ,
- 22 . Sülm. Ktb., Ayasofya blm. no. 944 ,
- 23 . Köprülü Ktb. no. 472 ,
- 24 . Sülm. Ktb., Ayasofya blm. no. 943 ,
- 25 . " " , Hacı Selim Ağa blm. no.246 ,
- 26 . Nuruosmaniye Ktb. no. 1285 ,

- 27 . Sülm. Ktb., Çorlulu Ali Paşa blm. no. 148 ,
 28 . " " , Şehid Ali Paşa blm. no. 596 ,
 29 . " " , Hacı Beşir Ağa blm. no. 181 ,
 30 . Üniversite Ktb. no. 1884 Arapça ,
 31 . Sülm. Ktb., Hamîdiye blm. no. 407 ,
 32 . " " , no. 1024 ,
 33 . " " , Hacı Selim Ağa blm. no. 242 ,
 34 . " " , " Beşir " " no. 182 ,
 35 . " " , Kılıç Ali Paşa " no. 282 ,
 36 . Nuruosmaniye Ktb. no. 1287 ,
 37 . Sülm. Ktb., Hamîdiye blm. no. 408 ,
 38 . " " , Hacı Beşir Ağa blm. no. 179 (I.C.) ,
 39 . " " , " " " " no. 180 (II.C.) ,
 40 . " " , " Selim Ağa " no. 245 (II.C.) ,
 41 . " " , " " " " no. 244 ,
 42 . " " , no. 1025 ,
 43 . " " , Musallâ blm. no. 171 (I.C.) ,
 44 . " " , " " no. 172 (II.C.) ,
 45 . Bayezid Devlet Ktb. no. 1073 (I.C.) ,
 46 . " " " no. 1074 (II.C.) ,
 47 . Sülm. Ktb., Hekimoğlu Ali Paşa blm. no. 928 (I.C.) ,
 48 . " " , " " " " no. 929 (II.C.) ,
 49 . " " , Bağdatlı Vehbi Ef. " no. 1969 ,
 50 . Topkapı Ktb. no. A 516 - 1 (I.C.) ,
 51 . " " no. A 516 - 2 (II.C.) ,
 52 . " " no.EH 691 (III.C.) ,
 53 . " " no.EH 659 (I.C.) ,
 54 . " " no. H 61 (IV.C.) ,
 55 . " " no. A 515 (II.C.) ,
 56 . Râğıp Paşa Ktb. no. 362 ,
 57 . " " " no. 361 ve
 58 . " " " no. 359 (I.C.).

Not: en-Nihâye 1269/ `da Tahran, 1311/1893`te Mısır, 1322/1904`te Kâhire ve 1383/1963`te yine tekrar Kâhire`de basılmıştır.

VIII . Muvaffakuddîn İbn Kudâme ,

Kun'atu'l-erfb fi tefsiri'l-ğarib, Topkapı Ktb., no. A 588.

Mecmûa, şîrâzeli, miklebli, zincîrekli, salbek ve semseli, koyu kahverengi deri cilt içinde 208x146 (157x100) mm. ebadında 4+ 225 +4 varaktır.Bâb başlıkları irice olmak üzere, krem rengi normal kalınlıkta âharlı kağıda harekeli nesihle yazılmış, siyah mürekkep kullanılmıştır.Sayfalar 13'er satırdır.

Mukaddimeden sonra 2^a da bâbu'l-hemze el-meftûha başlıyor. Alfabetik tertiple meftûh, mağmûm ve meksûr sırası gözetilerek ğarib kelimeler tefsir edilmiş, bazen şahidler de getirilmiş. Kun'a, mecmûanın 82^b sinde bitiyor.

83^a da Ebû'l-Futûh Muhammed b. Muhammed b. 'Ali et-Tâf'nin Kitâbu'l-erba'in fi irşâdi's-sâyirin ilâ menâzili'l-muttağîn'i, 167^a da Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin Kitâbu'l-muctenâ min'el-Muctebâ'sı yer alıyor.

Kitap h. 632'de Şam'da 'Abdurrahman b. Suleymân b. Sa'îd el-Bağdâdî tarafından istinsah edilmiş.

225^b de bir temellük kaydı var.

Başı 1^a : بسم الله الرحمن الرحيم قال الشيخ الامام شيخ العالم شيخ الاسلام موفق الدين ... اما بعد
فانني اختصرت من غريب الحديث لابى عبيد القاسم بن سلام ...

Sonu 82^b : ... يرصد العين في الدين يعنى اذا كان عليه دين وعنده من العين مثله لم تجب
عليه الزكوة يظنُّ يُتهم .

IX . Muvaffakuddîn Ebû Muhammed 'Abdullaţif b. Yûsuf b. Muhammed el-Bağdâdî, Kitâbu'l-mucerred fi ğaribi'l-hadıs, Sûlm. Ktb., Âşir Ef. blm. no. 74.

Şîrâzeli, miklebli, salbek ve semseli, lacivert deri cilt içinde 223x152 (153x92) mm. ebadında 2+ 209 +3 varaktır.Âharlı, orta kalınlıkta, sarı renkli bir kağıda, siyah mürekkep kullanılarak, nesih ile yazılmış.Başlık olan harfler ve noktalar kır-

mızı mürekkepledir. Her sayfada 15 satır vardır.

Alfabetik tertiple hazırlanmış olan eserde kelimenin ilk iki harfi esas alınarak sırayla nebevî hadîsler, sahâbe ve tâbiîn hadîslerinde geçen ğarîb lafızlar, hadîs metinleri verilmeden izah edilmiş.

H. 591'de istinsah edilmiştir. Müstensih "قلت" ve "قرأت" şeklinde I. şahıs sıfası kullandığı halde ismini zikretmemiş.

Vrk. 1^a'da kitap ve müellifin adıyla semâ' kaydı (... مع ...) (... ifadesiyle) yer almakta, altta da bu semâ'ın tashîh kaydı bulunmaktadır. Hâmişlerinde şerhler vardır.

Baştaki bir kaç varakın kenarları yıpranmış olduğundan bazı kayıtlar okunamıyor. (Örnek - 5)

Baş 1^b: بسم الله الرحمن الرحيم قرأت على سيدنا الشيخ الامام الاديب العلامة موفق الدين
ابى محمد عبد اللطيف بن يوسف بن محمد بن على البغدادي بالقاهرة قلت له قلت رضى
الله عنك ...

2^b: ... حرف الالف اب لها او ابد اي فيها والواو ابد ...
Sonu 209^b: ... و لذلك قيل للفلاة التي لا يهتدى لها يهماء وللبرايهم والايهم
الاصم والايهم الشجاع والايهم الجنون.

'Abdullaṭîf el-Baġdâdî'nin el-Mucerred'inin bir nüshası da yine Sülm. Ktb., Mahmûd Paşa blm.'ünde bulunmaktadır, no: 389.

S O N U Ç

Ėaribu`l-ħadıs ilmi, hadıs-i Şeriflerin anlaşılmasına yardımcı olan ilimlerden dir. Ėarib kelime ve ifadelerin izahını yaparak nassların tefsirinde yapılabilecek hataları, hükümlerin istinbâtındaki isâbetsizlikleri önlemeye vâsıta olmaktadır. Bu çok önemli bir husustur.

Ėaribu`l-ħadıs telifleri aynı zamanda ilk lûğat kitapları olmaktadır. Bu eserler, gerektiğinde sarf ve nahv ilminin konusuna giren bilgiler vermiş olduğundan, bu ilimler itibariyle de önemli bir yeri hâizdirler.

Hem hadıs, hem lûğat, hem de sarf ve nahv ilimleri bakımından ehemmiyet arzeden Ėaribu`l-ħadıs konusundaki çalışmalar hadısların tedvini ile beraber, hicri ikinci asrın sonundan itibaren başlamıştır. Bundan sonraki asırlarda yaşayan Ėaribu`l-ħadıs müellifleri, birbirini takiben ve öncekinin noksan bıraktığını tamamlama gayreti içerisinde, bu ilmin en olgun meyvelerini bize sunma yarışına girmişlerdir.

Yukarıda tesbit edebildiğimiz hususlara ilâveten bu bilim dalı, daha derin ve geniş bir araştırmaya tâbi tutularak hadıs ilimleri arasındaki yerinden başka lûğat, sarf ve nahv ilimleri açısından durumu; bu ilimlere ne şekilde ve hangi ölçüde yardımcı olduğu konusu da tesbit edilmesi uygun düşecek önemli bir husus gibi görünmektedir.

Ėaribu`l-ħadıs konusunda yazılmış kitaplar, lehçe farklılıkları sebebiyle Ėariblik arzeden kelime ve ifadeleri öğret-

meleri yanında muhtemelen zaman içinde hâfızalardan silinerek ğaribleşen bazı lafızları da bize ulaştırmaktadır. Bu itibarla, çeşitli asırlara ait ğaribu`l-ħadîs teliflerinin muhtevalarının karşılaştırılması suretiyle, lisandaki gelişme ve değişme noktalarının tesbitine de bu ilim dalı yardımcı olabilir kanaatindeyiz.

Her ne kadar tefsirlerde ve hadîs şerhlerinde yeri geldikçe açıklamaları yapılmış ise de, Kur`ân ve hadîs ğaribleri konusunda yazılmış müstakil eserler arasında yapılacak ortak bir çalışma ile hem tefsir ilmi, hem de hadîs ilmi ile uğraşanların istifade edebileceği bir "ğarib lafızlar lûğatı" üzerinde çalışılabilir.

Ĝaribu`l-ħadîs mevzuunda eser vermiş olan bazı müellifler inceleme konusu yapıp eserleri neşredilmiştir. Bunlar yanında üzerinde çalışma yapılmamış müellifler de vardır. Bunların her biri ayrı ayrı araştırma konusu yapıp eserleri ile birlikte ilim âlemine tanıtılmasının faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

Asırlara inen bu geniş konunun kısa zaman ve kısıtlı imkanlarla, derinliğine incelenebilmiş olacağı düşünülemez. Bu bakımdan durumumuzun mazur görüleceğini umuyoruz. Ancak bu araştırmanın, sınırlı da olsa, sahasında yapılacak bundan sonraki çalışmalara ışık tutabileceğini sanıyoruz.

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A
ve KISALTMALAR

Asım Efendi :

Kâmus Tercemesi , İstanbul , 1230/1814.

Abdulkerim Zeydân :

el-Vecîz fî usûli'l-fıkh , İstanbul , 1979.

Ahmed Muhammed Sâkir :

el-Bâ'isu'l-hâsîs , Beyrut , trs.

Cerrahoğlu İsmail :

Tefsir Usûlü , Ankara , 1971.

Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm :

Ğaribu'l-hâdis (thk. Muhammed 'Abdulmu'îd Hân) , Haydarâbâd ,
1384/1964.

Ebû Mûsâ Muhammed b. Ebi Bekr el-İsfahânî :

Kitâbu'l-muğîs (yzm.) , Köprülü Ktb. , no. 330. Muğîs

İslâm Ansiklopedisi , İslâm Âlemi Tarih , Coğrafya , Etnografya ve
Biyografya Lügati. İA.

İsmâil Paşa el-Bağdâdî :

-Hediyetu'l-'ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-muşannifîn ,
İstanbul , 1951. Hediye

-Kitâbu iğâhi'l-meknûn fî'z-zeyl `alâ Keşfi'z-zunûn , İstanbul ,
1972. Keşfu'z-zunûn Zeyli.

İbnu'l-Esîr el-Cezerî :

en-Nihâye fî ğaribi'l-hâdis ve'l-eser (thk. Tâhir Ahmed ez-
Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Şanâhî) , Kâhire , 1383/1963.

en-Nihâye .

İbn Hallikân Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr :

Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân (thk. Muhammed Muhyid-
dîn 'Abdulhamîd) , Mısır , 1367/1948. Vefeyât .

İbn Kuteybe 'Abdullah b. Muslim :

- Ğaribu'l-ħadıs (thk. Abdullah el-Cebûri) , Bağdat , 1977.
 -Te'vîlu muhtelefi'l-ħadıs (thk. Muhammed Zehrâ en-Neccâr) ,
 Beyrut , 1386/1966.

İbn Manzûr :

Lisânu'l-'arab , Beyrut , 1300/1882.

İbnu'n-Nedîm :

el-Fihrist , Mısır , 1398/1978.

İbnu's-Salâh eş-Şehrizûri :

'Ulûmu'l-ħadıs (thk. Nûruddîn 'Itr) , Halep , 1386/1966.

Kâtip Çelebi Hacı Halife :

Keşfu'z-zunûn 'an esmâi'l-kutub ve'l-funûn , İstanbul , 1971.
Keşfu'z-zunûn.

Koçkuzu Ali Osman :

Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi , İstanbul , 1983.

Koçyiğit Talat :

Hadis Tarihi , Ankara , 1981.

Luis Ma'lûf :

el-Muncid , Beyrut , trs. (18. basım).

Muhammed el-Hudari Bey :

Uşûlu'l-fıkh , Mısır , 1385/1965.

Muhammed Muhammed es-Semâhî :

el-Menhecû'l-ħadıs fi 'ulûmi'l-ħadıs , Mısır , 1377/1958.

el-Munâvî 'Abdurraûf :

Feydu'l-Kâdir şerhu'l-Câmi'i's-Şağır , Mısır , 1356/1938.

Miras Kamil :

Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi ,
 Ankara , 1970.

Nicholson Reynold A. :

A Literary History of the Arabs , Cambridge University ,
 1956. L. History

Omer Rıdâ Keĥhâle :

Mu'cemu'l-muellifin ve terâcimu muşanniff'l-kutubi'l-'arabiyye,
Dimeşk (Şâm) , 1376/1957. M. Muellifin

Özek Ali :

Hadis Ricâli, Hadis İlimleri ve Kaynakları , İstanbul , 1967.

Subĥî es-Şâlih :

Hadis İlimleri ve Hadis Istılâhları (trc. M. Yaşar Kandemir) ,
Ankara , 1971.

Taşköprüzâde Ahmed Efendi :

Mevdû'âtu'l-Şulûm (trc. mahdumu Kemâleddin Efendi) , İstanbul ,
1313/1895. Mevdû'ât

ez-Zemahşerî Ebû'l-Kâsım Cârullah :

el-Fâik fi ġaribi'l-ĥadıs (thk. 'Ali Muhammed el-Becâvi ve Mu-
hammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm) , trs. el-Fâik

Ziriklî Hayruddin :

el-A'lâm kâmu'su terâcim , Beyrut , 1389/1969. A'lâm

